

Журналдын бул саны жөнүндө

© AP Images

1960-жылы 14-ноябрда, шайлоодон алты күн өткөндөн кийин Майамиде өткөн чогуу пресс-конференциянын соңунда бир аз гана артыкчылык менен жеңип чыккан жаңы президент Жон Кеннеди вице-президент Ричард Никсон менен кол кысышууда.

1960-жылкы президенттик шайлоо АКШ тарыхындагы абдан теңтайлаш шайлоолордун бири болду. Талапкерлер ушунчалык теңчамал болгондуктан, вице-президент Ричард Никсондун тарапкерлери аны шайлоо жыйынтыгын кайра каратууга үндөштү. Бирок Никсон баш тартты. «Биз жеңип чыккан күндө да, – деп түшүндүрдү ал, – дүйнөлүк коомчулуктун алдында демократиянын куну менен таасирине доо кетип калат».

Анын ордуна Никсон вице-президент катары өз милдетин аткарып, Сенатта Жон Кеннединин президент болуп шайлангандыгын расмий түрдө жарыялады. «Жүз жылдын ичинде биринчи жолу, – деп баштады ал, – президенттик шайлоодо жеңилип калган талапкер өз атаандашынын жеңишин жарыялап отурат. Менин оюмча, биздин конституциялык системабыздын, Америка элинин өнүккөн өзүн өзү башкаруу институттарынын улуу салтынын туруктуулугун айгинелеген мындай мисалды табыш кыйын».

Биздин шайлоо кампанияларыбызда ат салышуу канчалык курч болбосун, атаандаштар марага канчалык куйрук улаш келбесин, жеңилгендер жеңип чыккандарды колдоого тийиш».

Никсонду сындагандар анын бул сөздөрүн келечектеги шайлоо

кампаниясына камылга катары баалашат. Эмне үчүн алар мындай айкөлдүктү саясий амал катары караганы журналдын бул санынын темаларынын бири болуп эсептелет.

Бул айда биз демократиялык өлкөлөр эркин жана калыс шайлоолор аркылуу билдирилген элдин эрк-каалоосуна ылайык, бийликти кантип өткөрүп беришери иликтедик. Кансыз согуш аяктагандан кийинки жыйырма жылдын ичинде көптөгөн өлкөлөр шайлоолорду өткөрүштү, бирок алардын баары эле чыныгы демократиялык шайлоо болгон жок. Кээде шайлоолор бурмаланды, бийликтегилер өз бийлигинен пайдаланышты, же болбосо (аскердин колдоосу менен) шайлоо жыйынтыгын жокко чыгарышты. Бирок өнүккөн демократиялык өлкөлөрдө, Никсон менен аны сындагандар түшүнгөндөй, жарандар шайлоо калыс өтөт деп күтүшөт жана шайлоо жыйынтыгынын кол тийбестигин, бийликтин бир лидерден экинчисине тынч өтүшүн талап кылышат.

Биздин каармандарыбыз толкуган жарандык коомду бийликтин тынч өтүшү менен байланыштырышат. Ошол ыктыярдуу жарандык жана коомдук уюмдар жарандарды шактандырып, аларга маалымат беришет жана демократиянын мыйзамдуу, ал эми демократиялык эмес аракеттердин мыйзамсыз экендигине ынандырышат. Мында топтолгон баяндамаларда Кошмо Штаттарда жана башка өлкөлөрдө бийликтин өткөрүлүп берилиши иликтенет. Мындан тышкары 21-кылымдагы өнүгүү, атап айтканда, жаңы массалык маалымат технологиялары жарандык коомду кандайча күчтөндүрүп, демократияга кандай өбөлгө түзүп жатканы тууралуу кеп болот.

Бир катар каармандар демократиянын туруктуу экенин айтышат, анткени алар эч бир жеңиштин түбөлүктүү эмес экенин, жеңгендер кийинки таймаш эрежелерин өзгөртө албастыгын жана жеңилгендер кайра таймашка чыгып, бир күнү жеңишке жетерин билишет. Ошол атаандаштардын ичинде 1968-жылы шайланып, Кошмо Штаттардын 37-президенти болгон Ричард Никсон да бар.

Редакторлор

АКШнын мамлекеттик департаменти/январь2010/15 том/№ 1
<http://www.america.gov/publications/ejournalusa.html>

Кыргыш даярдоо

- 4 Шайлоолор эле эмес**
ЭРИК БИОРНЛАНД, «Democracy International, Inc.» уюмунун тең негиздөөчүсү жана жетекчиси Шайлоо – бакыбат демократиянын башталышы. Нукура ченем – азчылыктын укуктарын, мыйзам үстөмдүгүн, сөз эркиндигин коргоп, күчтүү жарандык коомго өбөлгө түзүүчү туруктуу бийлик.
- 8 Жандуу демократиянын компоненттери**
ВАЛЕРИ БАНС, бийлик формасы боюнча профессор, Корнелл университетиндеги Эл аралык изилдөө борборунун Арон Биненкорб кафедрасынын башчысы Бакыбат демократияда шайлоолор бийликтегилерди эл алдында отчет берүүгө мажбурлап, стабилдүүлүктү камсыз кылат.
- 10 Цифралык байланыш каражаттарынын туруктуу таасири жана жарандык коом**
ФИЛИП ХОВАРД, СИЭТЛДЕГИ (Вашингтон штаты) Вашингтон университетинин Жэксон эл аралык изилдөөлөр институтунунун коммуникация кафедрасынын доценти Жарандар жана жарандык коом топтору цифралык байланыш каражаттарын жана коомдук тармактарды тез вербалдык жана визуалдык байланыш үчүн, айрым учурларда саясий мобилизация жана талаш-тартыш үчүн пайдаланышат.
- 13 Демократиянын жеңилүү риторикасы**
ПОЛ КОРКОРАН, Австралиядагы Аделаида университетинин политология боюнча доценти Жеңилгенин моюнга алуу сөзү, өзгөчө айыгышкан шайлоо кампаниясынан кийин жарандарды шайлоо жыйынтыгына көндүрүп, бийликтин туруктуулугун чыңдайт.
- 16 Жарандык коом, демократия жана шайлоо**
БРЮС ЖИЛЛИ, Портленддеги (Орегон штаты) Портленд мамлекеттик университетинин Хетфилд башкаруу институтунун ага окутуучусу Күчтүү жарандык коомдор жакшы башкаруу үчүн жооптуу жетекчилерди шайлайт жана демократия гүлдөп өнүгө турган саясий шарттарды даярдайт.
- 19 2008-2009-жылкы президенттик өткөөл мезгил: ийгиликтүү кызматташуу**
МАРТА ЖОЙНТ КУМАР, Тоусондогу (Мэриленд штаты) Тоусон университетинин политология боюнча профессору, Ак үйдүн өткөөл мезгил боюнча долбоорунун жетекчиси Бийликтин бир администрациядан экинчисине жеңил өтүшү бир нече айга созулган даярдыкты, мурунку жана кийинки президенттердин кызматташуусун талап кылат.

Бийликти өткөрүү

- 22 Фото галерея:**
Элдин каалоосун аткаруу
- 27 Герберт Гуверден Франклин Рузвельтке: Кризис учурундагы бийликтин өтүшү**
ДОНАЛЬД РИТЧИ, АКШ Сенатынын тарыхчысы
Депрессия учурундагы президенттиктин республикачыл Герберт Гуверден демократ Франклин Рузвельтке өтүшү саясий жана экономикалык оор мезгилде болгону менен тынч өткөн.
- 29 Жарым-жартылай эркин шайлоо Польшаны кандайча өзгөрттү?**
АННА ГУСАРСКА, котормочу, журналист жана гуманитардык кызматкер
Польшанын 1989-жылкы шайлоосу, «Тилектештик» кыймылы жана башка жарандык коом топтору Польша демократиясынын орношуна кантип жардам бергендиги жөнүндө жекече баян.
- 31 Авторитардык бийликтен Европа Биримдигинин мүчөлүгүнө: Румыния жана Молдова**
ГРИГОРИ ПОП-ЭЛЕЧЕС, Принстон университетинин саясат, коомдук жана эл аралык байланыштар боюнча доценти
Мурунку коммунисттик системадагы эки өлкө демократияны көздөй эки башка жолго түштү. Азыр Европа Биримдигине мүчө болуп калган Румынияда жана мүчөлүккө умтулган Молдовада жарандык коом маанилүү роль ойноду.
- 34 Кечиккен «Сербия күзү»: демократияны варварча куруунун сабагы**
ЗОРАН КИРЖАКОВИЧ, журналист жана лектор
Кээде жарандык коом уюмдары демократиянын натыйжаларына жетүүдө тажрыйбалуу саясатчыларга караганда чабалдык кылышы ыктымал.
- 36 Кошумча ресурстар**

Шайлоолор эле эмес

Эрик Биорнланд

Түштүк Африкадагы Африка парламентинин алдында Зимбабведеги оппозициялык Демократиялык өзгөрүү кыймылынын тарапкери Парламентти коңшулаш Зимбабведе демократиялык реформаларды жүргүзүү үчүн Президент Роберт Мугабеге кысым көрсөтүүгө чакырууда.

Юрист, жыйырма жылдык эл аралык тажрыйбасы бар адис Эрик Биорнланд демократия жана башкаруу боюнча программаларды иштеп чыгып, ишке ашырып, «Democracy International, Inc.» деген баалоочу уюмун башкалар менен бирдикте уюштуруп, жетектеп келет. Шайлоолор, саясий процесстер, жарандык жана аналитикалык методдор боюнча адис. Ал – «Эркин жана калыс болуу: Шайлоолорду байкоо жана демократия куруу» (Beyond Free and Fair: Monitoring Elections and Building Democracy) (2004) аттуу эмгектин автору.

Өнүккөн демократиялык өлкөдө шайлоо азчылыктардын укуктарын коргоп, сөз эркиндигин камсыз кылуучу, мыйзам үстөмдүгүн сыйлап, күчтүү жарандык коомго өбөлгө түзүүчү туруктуу бийликтин башталышы гана болуп эсептелет.

Демократиялык шайлоолор адатта мыйзамдуу бийликтин пайдубалы катары эсептелет. Жарандарга бийлик формасын тандоого мүмкүнчүлүк берүү менен шайлоолор калган демократиялык институттар менен иш-аракеттердин бардыгына жол ачат. Бирок чыныгы демократия алда канча көп нерсени талап кылат. Демократия шайлоолордон тышкары бийликтин конституция аркылуу чектелишин, негизги укуктардын кепилдигин, диний же этникалык азчылыктарга толеранттуулукту, ар түрдүү

ой-пикирдеги өкүлдөрдүн болушун жана башка нерселерди талап кылат. Чыныгы демократиялык өлкөнү куруу үчүн коом демократия маданиятын өстүрүп, шайлоолор аралыгында баары баш ийе турган мыйзам үстөмдүгүнө жетишүүгө тийиш жана шайлоо процесстерин бузууга азгырылгандарды токтотушу керек. Мамлекеттик катчы Хиллари Клинтон жакында эле Жоржтаун университетинде сүйлөгөн сөзүндө белгилегендей: «Демократия – бул шайлоо өткөрүп, лидер тандоо эле эмес, ал мындан тышкары активдүү жарандарды, эркин басма сөздү, көз карандысыз сот системасын, бардык жарандардын алдында жооптуу болуп, алардын укуктарын тегиз жана калыс коргой турган ачык жана жоопкерчиликтүү институттарды билдирет. Демократиялык өлкөлөрдө укуктарды сыйлоо күн сайын лидер тандоо дегенди билдирбейт, бул алардын башкарышынын себеби болуп эсептелет». (Вашингтон, 14-декабрь, 2009-ж.)

Шайлоодон кийин саясий бийликтин тынч өткөрүлүп берилиши абдан маанилүү. Өнүккөн демократиялык өлкөдө шайлоодо жеңилген талапкерлер бийликтен кадыр-баркы менен тынч кетишет. Муну менен алар өз абройлорун сактап калышат жана бул өрнөгү менен өз элинин демократиялык салттарына, иш-аракеттерине, адаттарына салым кошушат. Ушул сыяктуу эле жеңип чыккан талапкерлер да саясий оппоненттери менен байланышып, аларды урматтай

тургандыгын билдирүү менен жагдайды жеңилдетүүгө жардам беришет жана демократиялык өнүгүүгө тоскоол боло турган чыр-чатактарды жокко чыгарышат.

Нагыз демократиялык өлкөдө мыйзам үстөмдүгү, демократиялык саясий институттар жана көз карандысыз жарандык, коомдук уюмдар шайлоо жыйынтыгын сыйлоону камсыздайт. Бул институттар жана баалуулуктар өз кезегинде элдин өз бийлигин урматтоосуна жана саясий бийликти тынч өткөрүп берүүгө өбөлгө түзөт.

Мыйзам үстөмдүгү

Демократия шайлоонун кандай аяктаганына карабастан бекем сактала турган мыйзам үстөмдүгүнүн болушун талап кылат. Кошмо Штаттардын Коопсуздук Кеңеши: «бардык адамдар, коомдук жана жеке уюмдар, анын ичинде штат өзү да элге ачык жарыяланган, бардыгына бирдей жана көз карандысыз колдонула турган, эл аралык адам укуктарынын нормалары менен стандарттарына ылайык келе турган мыйзам алдында жооп бере турган» учурда мыйзам үстөмдүгү ишке ашарын белгилейт.

Мыйзам үстөмдүгү мыйзамдуулукту, адилеттүүлүктү, натыйжалуулукту жана чектөөлөр менен теңдөөлөрдү камтыйт. Мыйзамдуулук жалпы коомдук консенсусту чагылдырган мыйзамдарды талап кылат жана мындай мыйзамдар ачык, демократиялык процесстин натыйжасында кабыл алынат. Адилеттүүлүк мыйзамдын бардыгына бирдей колдонулушун, процедуралардын ачыктыгын, адам укуктарынын корголушун жана сотко кайрылуу укугун камтыйт. Натыйжалуулук болсо мыйзамдардын ыраттуу колдонулушу жана аткарылышы менен байланыштуу.

Бардык жарандарды коргоочу мыйзамдардын адилеттүү түрдө аткарылышы демократиялык мамлекетте мыйзамдуулуктун орношуна жардам берет. Анткени, мындай мыйзамдар өнүккөн демократиялык өлкөдө коомдук сый-урмат менен ишенимдүүлүктү жаратып, жарандарды шайлоонун кейиштүү жыйынтыгын кабыл алууга мажбурлайт. Мыйзамдар адилеттүү түрдө колдонулуп, талаш-тартыштар калыс чечилген мамлекет туруктуу болот. Ал эми адилетсиз же дискриминациялоочу мыйзамдар коомдук сый-урматка доо кетирет. Эгер чегинен чыкса, мындай мыйзамдар бийликке баш ийбөөгө, же ал турсун, козголоңго алып

келет да, шайлоо жыйынтыгын жокко чыгаруучу маанай жаратат. Мына ушул үчүн АКШ Президенти Дуайт Эйзенхауэр мындай деген: «Биз үчүн күндөлүк турмуштагы мыйзам үстөмдүгү эмне экенин ачык түшүнүү үчүн мыйзам үстөмдүгү жок кезде эмне болгонун эстөө жетиштүү».

Мыйзам үстөмдүгү негизги адам укуктары, процедуралык нормалар дегенди билдирет жана булардын ар кандай шайлоо жыйынтыгынан жогору турушун талап кылат. Демократиялык өлкөдө шайлоо жыйынтыгы сөз эркиндигинин, басма сөз эркиндигинин, же болбосо сот көз карандысыздыгынын корголушуна таасир эте албайт. Жаңы лидерлер, шайлаган аймагы канчалык кеңири болбосун, бул нормаларга эч качан шек келтирбөөгө тийиш, ар кандай жарандын, анын ичинде жеңилген талапкерди колдогондордун да укуктарына доо келтирбеши керек.

Натыйжада мыйзам үстөмдүгүн сыйлоо бийликтин тынч өтүшүнө шарт түзөт. Жеңилген талапкер шайлоо жыйынтыгын тааныбай турган болсо, эл аны колдобойт, тескерисинче, ага эл бузар, ал турсун мыйзам бузар адам катары, ушундан улам жалпы маданиятка коркунуч туудура турган киши катары карап калат. Мыйзам процесстери сыйланган, мамлекет мыйзамдуу деп эсептелген өлкөдө жарандар козголоңду, же болбосо шайлоо жыйынтыгын моюнга алгысы келбеген талапкерди эч качан колдобойт.

Саясий институттар

Жакшы өнүккөн саясий институттар менен шайлоо институттары да бийликтин тынч өтүшүнө өбөлгө түзөт. Институттар ийкемдүүлүктү камсыз кылат, демократиялык өлкөлөрдө бул талаш же күмөндүү шайлоолордон кийин пайда болуучу чыр-чатактарды чечүү үчүн зарыл. Жеңилген талапкерлер же оппозициялык топтор өз нааразылыктарын көчөдө билдирүүнүн ордуна шайлоо жыйынтыктарын, же болбосо шайлоо процедураларынын адилеттүүлүгүн текшерүү үчүн арыздарды кароочу шайлоо комиссияларына же сот сыяктуу институттарга кайрылышат. Бул институттардын талаш маселелерди калыс чечерине болгон ишеним бийликтин тынч, демократиялык жол менен өтүшүнө жардам берет жана шайлоо жыйынтыгындагы талашты чыр-чатак менен чечүү коркунучун жокко чыгарат.

Күчтүү жана эффективдүү шайлоо институттары шайлоо процесстеринин ишенимдүүлүгүн арттырат жана шайлоо жыйынтыгы урматталат деген эл ишенимин күчөтөт. Алар жеңүүчүнүн кызмат мөөнөтү чектелүү экенине, жеңилген талапкерлерди кайра таймашуу мүмкүнчүлүгү болоруна ынандырат.

Бийликти чектеп, же болбосо тизгиндеп турган саясий институттар туруктуулукка да салым кошот. Шайлоо жыйынтыгы күмөндүү саясий чөйрөлөрдү же кризисти пайда кыла турган жаңы демократиялык

Руанданын Мамлекеттик шайлоо комиссиясынын мүчөсү Кигалидеги добуш берүүчү жерде кийинки күнү боло турган шайлоого даярдык көрүүдө. 2003-жылдын август айы.

өлкөлөрдө бул абдан маанилүү. Эгер саясий лидер шайлоо жыйынтыгын четке какса, күчтүү, көз карандысыз сот ага каршы тура алат. Эгер бийликтеги адам шайлоодо жеңиле турган болсо, ал бийликтеги бюрократиянын саясий лидердин колдоосунан үмүт кылып, ага жан тартышына жол бербейт. Ушундан улам чиновниктер жеңилген лидердин демократиялык процеске бут тосуу аракетин колдой беришпейт. Калыптанып калган саясий институттар пикир келишпестиктерди жөнгө салып, лидерлердин, мыйзам чыгаруучулардын жана чиновниктердин демократиялык таризде башкаруусуна түрткү берет.

Натыйжалуу башкаруу (анын ичинде эл алдындагы жоопкерчилик, жигердүүлүк, ачыктык жана эффективдүүлүк) демократия үчүн саясий мыйзамдуулуктун түзүлүшүнө жардам берет. Президент Барак Обама Гана парламентинде айткандай: «21-кылымда жөндөмдүү, ишенимдүү жана калыс иштеген институттар ийгиликтин - күчтүү парламенттин, ак ниет полициянын, көз карандысыз соттор менен журналисттердин,

жигердүү жеке сектор менен жарандык коомдун ачкычы болуп эсептелет».

(Аккра, Гана, 11-июль, 2009)

Жарандык коом

Саясий институттар жана мыйзам үстөмдүгү сыяктуу эле эркин басма сөз колдогон күчтүү жарандык коом да демократиялык иш-аракеттердин мыйзамдуулугун арттырып, шайлоодо жеңгендер жана жеңилгендер «оюн эрежесин» сактоого тийиш деген ишенимди күчөтөт. Жарандык коомдогу уюмдар бийликти тизгиндеп, шайлоодо жеңилгендерди демократиялык процессти бузуу азгырыгынан токтотуп турат.

Нагыз көз карандысыз, курамында ар түрдүү өкүлдөрү бар өкмөттүк эмес уюмдар жана башка жарандык топтор талапкерлер менен шайланган жетекчилердин шайлоо жыйынтыктарын жана демократиялык процесстерди сыйлоосун камсыз кылат. Алар жарандар менен бийликтин ортосундагы маанилүү сүйлөшүүгө өбөлгө түзүп, демократиялык, өкүлдүк бийликти зарыл маалыматтар менен камсыздайт. Коомдук кыймылдар коомдогу маселелерди жана проблемаларды ачык айтуу менен ачыктыкка жана жооптуулукка салым кошушат.

Шайлоо учурундагы милдеттенмелерин аткарууну талап кылуу менен алар бийликтин жоопкерчилигин арттырышат. Жарандык уюмдар бийликке багыт берип, элдин бийликтен эмнени күтөрүн аныктоого жардам беришет.

Азыркы учурда коомдук байланыш технологиялары жарандык топтордун пикир жана маалымат алмашуусуна, уюшуусуна мүмкүнчүлүк берип, бийликтин ачык жана жоопкерчилик менен иштөөсүнө түрткү берет. Блог жүргүзүү, текст менен кабарлашуу, коомдук онлайн тармактар жана башка интернет каражаттары аркылуу жарандык топтор өз аудиториясын кеңейтип, мүчөлөрүн кескин көбөйтө алышат, жергиликтүү же улуттук маселелер боюнча эл аралык колдоого ээ боло алышат. Мисалы, Ирандагы шайлоодон кийинки талаш-тартыш учурунда Твиттердин чакан форуму ирандыктардын шайлоо жыйынтыктарын кайра карап, бети ачылган саясий окуялар тууралуу бүткүл дүйнөгө маалымат беришине мүмкүнчүлүк берди.

© AP Images/Karel Prinsloo

© AP Images/Srdjan Ilic

2000-жылы 24-октябрда Белградда Сербиянын жаңы убактылуу өкмөтүнүн министрлери Парламент сессиясынын учурунда ант беришүүдө. Жаңы президент Воислав Коштуницанын тарапкерлери декабрдагы шайлоого чейин Слободан Милошевичтин Социалисттик партиясы менен бийликти бөлүшүп турууга макул болушту.

Мамлекеттик катчы Клинтон бул уюмдар менен тармактардын максаты бир - бийликтин жооптуулугу менен ыкчамдыгы экенин белгилеген. «Жарандык коом,- деген ал, - саясий институттардын өзү кызмат кылган эл үчүн ыкчам жана жооптуулук менен иштешине түрткү берет». (Марокко, 3-ноябрь, 2009-ж.). Жарандык уюмдар жарандардын бийликтен жоопкерчилик менен ачык иштөөсүн талап кылуунун жаңы ыкмаларын өнүктүрүүсүнө жардам берет жана бийликтин демократиялык нормалар менен принциптерди кармануусуна түрткү болот.

Шайлоодон тышкаркы сый-урмат

Демократия белгилүү бир коомдук идеалдарды жана түшүнүктөрдү, анын ичинде мыйзам үстөмдүгү менен шайлоо жыйынтыгын сыйлоону пайда кылат. Президент Обама Каирде сүйлөгөн сөзүндө ушул негизги чындыктарды баса белгилеген:

«Ошентип, кайсы гана жерде болбосун бийлик элге таандык жана эл бийликтегилердин бардыгы үчүн бир стандарт коёт: сен бийлигинди мажбурлоо менен эмес, макулдук менен сактоого тийишсиң жана толеранттуулук жана компромисстик маанайда иштешиң керек; сен өз элиндин кызыкчылыгын жана саясий процесстин мыйзамдуулугун өз партиядан жогору коюуга тийишсиң. Бул компоненттерсиз

шайлоо жалгыз өзү чыныгы демократияны жарата албайт».

(Каир университети, Каир, Египет, 4-июнь, 2009-ж.)

Мыйзам үстөмдүгүн сыйлоо, мыкты өнүккөн саясий институттар жана бакыбат жарандык коом чогуу келип саясий бийликтин тынч өтүү мүмкүнчүлүгүн арттырат. Ар түрдүү кызыкчылыктагы өкүлдөрү бар, саясий талкууларга мүмкүнчүлүк берген, мыйзамдарды эффективдүү жана калыс колдонгон институттары бар мамлекеттер урмат-сыйды пайда кылары шексиз. Бул өлкөлөрдө тынчтык жолу менен эле олуттуу өзгөрүүлөргө жетишүү мүмкүнчүлүгү шайлоо жыйынтыгын конституцияга сыйбаган чакырыктар менен кайра кароого жол бербейт жана шайлоо кеңири демократиялык бийликке карата ташталган биринчи кадам экенине ынанууга жардам берет. ■

Бул макалада айтылган ойлор сөзсүз эле АКШ өкмөтүнүн көз карашын же саясатын чагылдырбайт.

Жандуу демократиянын компоненттери

Валери Банс

© AP Images / Alexander Zemlianichenko

Украиндер 2004-жылы Киевдеги жыйында оппозиция лидери Виктор Ющенкоу колдоодо. Он миндеген жарандар шайлоонун бурмаланышына жана шайлоочуларды коркутуп-үркүтүүгө каршы чыгышты. «Кызгылт сары революциянын» натыйжасында шайлоо жыйынтыгы жокко чыгарылып, эркин жана калыс шайлоо өткөрүлдү.

Бийлик формасы боюнча профессор, Корнелл университетиндеги Эл аралык изилдөө борборунун Арон Биненкорб кафедрасынын башчысы Валери Банс посткоммунисттик Европа жана Евразиядагы демократия жана авторитардык башкаруу боюнча адис болуп эсептелет. Ал – «Посткоммунисттик дүйнөдөгү демократия жана авторитаризм» аттуу эмгектин (Democracy and Authoritarianism in the Postcommunist World (2009) редакторлорунун бири.

Өнүккөн демократияда шайлоолор бийликтегилерди эл алдында отчет берүүгө мажбурлап, бийликтин тынч өтүшүнө шарт түзөт.

Демократиялык шайлоолор добуш берүү менен добуштарды саноодон көбүрөөк нерсени талап кылат. Өнүккөн демократияда шайлоолор бийликтегилерди эл алдында отчет берүүгө мажбурлайт. Бул төмөнкүдөй жагдайда ишке ашат:

- Жарандар өздөрүнүн саясий өкүлдөрүн эркин шайлашат;
- жарандар колдоо издеген талапкерлердин ичинен тандай алышат;
- бийликтегилер белгилүү бир мөөнөттөн кийин өз ордун кайра кармап калбас үчүн кайрадан шайланууга тийиш. Алар өз ишине жараша нукура шайлоо сынагына дуушар болушат жана шайлоо кутусунун жанында бийлигинен ажырап калышы да ыктымал.

Атаандаштыкты жараткан шайлоо кампаниялары саясий талапкерлердин арасында ачык жагдайдын жаралышына өбөлгө түзүп, алардын жарандар алдындагы жоопкерчилигин ого бетер күчөтөт.

Шайлоолор туруктуу түрдө өткөрүлүп, эркин жана калыс болгондо гана жоопкерчиликти жаратат. Африканын субсахаралык аймагындагы жана посткоммунисттик Евразиядагы көптөгөн жаңы демократиялык өлкөлөрдө шайлоо атаандаштыгы жоопкерчиликти камсыз кыла алган жок. Кээде шайлоо процедураларынын туура жана ачык эместигинен, конституциялык нормаларга толук ылайыкташтырылбаганынан улам ушундай болду. Айрым өлкөлөрдө бийликтегилер өз кишилерине колдоо көрсөтүп, саясий чөйрөдө үстөмдүк кылышты, же болбосо «өз» оппозицияларын түзүп, «чыныгы» оппозициялардын айласын кетиришти. Мындан тышкары, демократия терисин жамынган режимдер шайлоочуларды каттоону, добуш берүүнү жана добуш саноону көзөмөлгө алуу менен өз мөөнөттөрүн узартканга жетишти.

Оппозициячыл партиялар менен талапкерлер чечкиндүү шайлоо кампанияларын жүргүзгөн учурда жасалма демократия менен чыныгы демократиянын ажырымы азаят. Алар жарандар менен жарандык топторду мобилизациялап, өз кезегинде алар уюшуп алып шайлоочуларды катташат, шайлоого активдүү катышып, шайлоонун жүрүшүн көзөмөлдөшөт. 1998-жылы Словакияда, 2000-жылы Хорватия менен Сербияда, 2003-жылы, 2004-жылы Грузияда өткөн шайлоолор дал ушундай болду. Булардын баарында жарандар добуш берүү жана нааразылык билдирүү сыяктуу демократиялык методдорду колдонуу менен бийликтегилерди же алардын атайын тандалган мураскорлорун жеңилгенин моюнга алууга мажбур кылышты.

Бийликти өткөрүп берүү ар кандай саясий система үчүн татаал маселе болуп эсептелет. Өнүккөн демократиялык өлкөлөр бул маселени оңой жана тынч чече алышат. Таза шайлоолор жана бийликтин тынч өтүшү бүгүн жеңилгендер эртең жеңишке жетишерин жана тескерисинче болорун айгинелеп турат. Жеңүүчүлөр менен алардын тарапкерлери кийинки шайлоону

эстен чыгарбай, атаандаштарынын ой-пикирлерине тыңдоого тийиш. Жеңилгендер менен алардын тарапкерлери өткөн ишке эмес, азыркы жана келечектеги мүмкүнчүлүктөрдү карашы керек. Алар кийинки жолу иш оңунан чыгарына ишенип, учурдагы саясий жагдайга оңой эле көнүшүп, демократиялык бийликти күч менен кулатууга эч качан барышпайт.

Бийликтин жаңы жетекчиликке өтүшү өзгөрүүлөрсүз болбой койбойт, демек, саясий туруктуулукка күч келери бышык. Демократиялык өлкөлөр атаандашкан шайлоо кампанияларын регулярдун түрдө өткөрүшөт, бул жаңы лидерлердин чыгышына мүмкүнчүлүк түзөт, ал эми бийликтин ачык өтүшү жеңүүчүлөр менен жеңилгендердин жагдайга баш ийишине жардам берет. Жогорудагы татаал маселе мына ушундайча чечилет. Бирок демократиялык өлкөлөр туруктуулуктун пайдасы, ал турсун жарандардын бир эле талапкерди кайра-кайра шайлоо тилеги менен саясий динамизмди, өзгөрүүлөрдү кандай баалаганы боюнча айырмаланышат. Мисалы, Кошмо Штаттарда, Россияда, Арменияда жана Африканын отуздан ашуун өлкөсүндө лидерлердин кызмат мөөнөтү конституция аркылуу чектелет. Бул чектөөлөр бир адамдын бийликте узак турушуна жол бербөө менен автократиядан коргойт, бирок ошол эле учурда жарандарды «мөөнөтсүз» талапкерди шайлоо мүмкүнчүлүгүнөн ажыратат.

Ошентип, демократиялык системада шайлоолор эки маанилүү функцияны аткарат. Алар бийликтегилерди эл алдында жооп берүүгө мажбурлайт жана саясий бийликтин тынч өтүшүнө өбөлгө түзөт. Ушул эки нерсе өз кезегинде демократияны мыйзамдаштырат. Өнүккөн демократиялык өлкөлөрдүн жарандары өкүлдүк башкарууну саясат жүргүзүүнүн «бирден бир жолу» деп эсептешет. ■

Бул макалада айтылган ойлор сөзсүз эле АКШ өкмөтүнүн көз карашын же саясатын чагылдырбайт.

Цифралык байланыш каражаттарынын туруктуу таасири жана жарандык коом

Филип Ховард

© AP Images

2009-жылдын июнь айы. Уюлдук телефондордун камералары Тегерандагы (Иран) шайлоо жыйынтыгына нааразы болгон демонстранттарды чагылдырууда.

Филип Ховард - Сиэтлдеги (Вашингтон штаты) Вашингтон университетинин Жэксон эл аралык изилдөөлөр институтунунун коммуникация кафедрасынын доценти. Ал – «Жаңы медиа кампаниялар жана башкарылуучу жаран» (New Media Campaigns and the Managed Citizen) (2006) жана 2010-жылы «Оксфорд юнивесити пресс» басмасынан чыга турган «Диктатура менен демократиянын цифралык башаты» (The Digital Origins of Dictatorship and Democracy) аттуу эмгектердин автору.

Цифралык байланыш каражаттары жана коомдук интернет тармактары жарандар менен жарандык уюмдарды байланышуу жана мобилизациялоо куралдары менен камсыз кылды. Алар жеке адамдар өз оюн айтып, кайчы пикир билдирүүчү аренаны камсыз кылуу менен саясий демократия тенденциясын күчөттү.

Жаңы маалымат технологиялары саясий маданиятты олуттуу түрдө өзгөрттү. Жыйырма биринчи кылымдын жарандык коому өз инфраструктурасында, жарандык баарлашуу жүрө турган цифралык «бейкут булуңунда» интернетке жана коммуника-

циялык каражаттарга таянат. Бул өзгөчө улуттук басма сөзү менен телерадиосу катуу көзөмөлдөнгөн өлкөлөр үчүн маанилүү. Кыскартып айтканда, технология саясий байланыштын жаңы жана абдан маанилүү каражатын берип, жарандарды демократиялык идеялар менен иш-аракеттерге көндүрдү.

Жарандык коом, көпчүлүк учурда, орток баалуулуктары бар, мамлекетке көз каранды болбостон ыктыярдуу түрдө саясий, экономикалык, же маданий иш-аракеттерди жүргүзө турган адамдардын табигый түрдө пайда боло турган өз алдынча жамааты катары аныкталат. Жарандык топтор Эл аралык амнистия, Кошмо Штаттардагы боулинг лигалары жана дүйнөдөгү онлайн жамааттардан улам абдан көбөйдү.

Жарандык топтор шайлоо учурунда абдан маанилүү, анткени алар ар түрдүү перспективаларды сунуш кылышат жана аларды коммуникация каражаттары аркылуу жайылтышат. Айтылган көз караштардын көптүгү жарандарды демократияда эч бир топ жалпы коомдун өкүлү боло албастыгына ынандырат. Анын ордуна көптөгөн ар түрдүү топтор улуттук

мүдөөлөрдү аныктоого жана саясатты багыттоого өз салымдарын кошушат.

Виртуалдык жамааттарды түзүү

Жарандык топтор интернетти уюмдашуу жана кабарлашуу куралы катары пайдаланышат. Интернет аларга мамлекетке көз каранды эмес маалымат инфраструктурасын берет жана ушунун негизинде коомдук кыймылдар пайда болот. Мисалы, тунистик жарандар мамлекеттик коррупцияга мониторинг жүргүзүшүп, Тунис президентинин аялы мамлекеттин учагын айдатып алып, Милан, Парижде базарлап кайтканын YouTube сайтына видео кылып чыгарышкан. Ошентип, интернет көптөгөн өлкөлөрдөгү саясий байланыштын динамикасын өзгөрттү. Мында кибермейкиндик жарандык коом мамлекетке чакырык таштай турган жыйын болуп эсептелет. Айрым өлкөлөрдө ал секуляризм менен ислам таймаша турган майдан болсо, башкаларында ал ар кандай маселелер боюнча саясий талаш-тартыш жүрө турган форум болот.

Шайлоодон кийин тамыр жая баштаган виртуалдык жамааттар дээрлик мамлекет көзөмөлүнөн тышкары болот, бирок кээде байкоого алынып, мамлекет тарабынан тымызын башкарылышы да ыктымал. Саясий элиталардын онлайн баарлашууну көзөмөлгө алуу үчүн айрым виртуалдык жамааттарды түзүү аракеттери адатта оңунан чыга бербейт. Австралия, Канада, Кошмо Штаттар жана Англия сыяктуу өлкөлөрдө аларды «жасалма» кыймылдар деп аташат. Алар жасалма мүнөздө болуп, кээде гана орун-очок алып калганы менен көбүнчө шайлоодон кийин бат эле жок болушат.

Сакталып калган виртуалдык жамааттар улуттук жарандык топтордун, эл аралык өкмөттүк эмес уюмдардын жана өлкөдөгү мүдөөлөш бирикмелердин арасынан орун-очок алат. Мындай виртуалдык жамааттар мамлекет менен коомдук элиталар өз алдынча жамааттарды катуу көзөмөлдөгөн өлкөлөрдө өзгөчө белгилүү. Ачык оппозиция чектелген мамлекеттерде кибермейкиндик форумга айланат. Ал турсун кулактандыруу сайттары менен атактуу саат маркаларын сатууга арналган талкуу бөлүмдөрү да эркин сүйлөөчү сайттарга айланып, мында сөз эркиндигин коргоо маселеси баарлашуунун негизги темасы болот. Интернет авторитардык өлкөнүн чет элдеги оппозициялык кыймылдарына өлкөнүн саясий байланыш системасына аралашып, анын бир бөлүгү болууга мүмкүнчүлүк берет. Саясий

партияларга тыюу салуу расмий саясий оппозициянын өлкөдөн тышкары жерлерде онлайн режимде уюмдашуусун жаратат. Ал ошондой эле жарандык коомдун лидерлери маалымат технологиясынын мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланып, башка уюмдардын форумдарына катыша берет дегенди да билдирет.

Жарандык жолугушууга өбөлгө

Малайзия, Индонезия жана Түркия - бул өлкөлөрдүн баары жакында эле шайлоо өткөрүштү жана көпчүлүк байкоочулардын пикири боюнча, шайлоолор абдан таза өттү. Цифралык байланыш каражаттары саясий кампаниянын жүрүшүндө чоң роль ойноп, демократиянын күчүн арттырды. Бул өлкөлөрдүн тарыхы ар түрдүү болгонуна карабастан, алардын саясий маданиятында кыйла окшоштуктар бар, атап айтканда:

- Жарандык жаңылыктарда эл аралык кабарлар көбөйгөн;
- 2009-жылдын июнь айы. Уюлдук телефондордун камералары Тегерандагы (Иран) шайлоо жыйынтыгына нааразы болгон демонстранттарды чагылдырууда.
- Үй-бүлөлөр менен достор байланышууда мамлекеттин тике көзөмөлүнө баш ийбеген Twitter, Facebook, Orkut тармактарын пайдаланышкан;
- Жарандык коом ишмерлери ал турсун мамлекет өлкө ичинде катуу сокку урган учурда да онлайндан түшкөн жок;
- Аялдар «чыныгы» чөйрөдө мүмкүн боло бербеген жолдор менен киберчөйрөдөгү талаш-тартыштарга катышышты.

Саясат чындыгы (өзгөчө шаардык, технологиялык жактан өтө билимдүү жаштар үчүн) цифралык байланыш каражаттары аркылуу тастыкталат. Палестиналыктардан гректерге, армяндардан хмонгдорго чейинки жаш интернетчилер өз маданиятын жана өз диаспорасынын саясатын интернеттен үйрөнүшөт. Саясий байланыштын бул жаңы формалары шайлоо кампанияларына оң таасирин тийгизет. Ал турсун катаал ислам партиялары да өз кабарларын сылык-сыпаа берип, шайлоочуларын кызыктырып, добуш берүүгө тартуу үчүн жаңы маалымат технологияларын пайдаланууга аргасыз болушат.

«Twitter», «YouTube» сайттары, же болбосо блогдор коомдук толкундоолорду пайда кылбайт. Бирок бүгүнкү күндө, ал турсун Иран жана Египет сыяктуу

өлкөлөрдө да, буларсыз ийгиликтүү жарандык кыймылды жана жарандардын баарлашуусун элестетүүгө мүмкүн эмес. Бул өлкөлөрдөгү көптөгөн адамдардын интернетти, же болбосо чөнтөк телефону жок. Бирок барлары (шаардыктар, билимдүү элиталар жана жаштар) режимди өзгөртө алат, же болбосо шайлоо жыйынтыгын унчукпай кабыл алууга каршы чыга алат. Булар - авторитардык режимди колдогон же андан кеткен жарандар, булар - жаңы байланыш технологияларынын жайылышынан улам үй-бүлөсү жана достору менен мамилеси кескин өзгөргөн жарандар.

Шайлоо аяктаганда, жаңы байланыш каражаттарынын көндүмү кала берет. Шайлоо студенттик лидерлер, журналисттер жана жарандык топтор цифралык технологияларды жигердүүлүк менен сынап көргөн учур болуп калат. Алардын талапкери шайланбай калган күндө да бул сыноо процесси абдан маанилүү, анткени цифралык байланыш каражаттарын пайдалануу менен жарандар негизинен мамлекетке көз каранды болбогон маалымат инфраструктурасын түзүшөт. Цифралык байланыш каражаттары жарандык коомго терең таасир калтырып, ал шайлоо бүткөндөн кийин да улана берет. Мисалы, интернет жаштардын дин менен эркиндик жанаша өкүм сүргөн өлкөлөрдүн жашоосу менен таанышуусуна мүмкүнчүлүк берет. Мезгилдин өтүшү менен интернетти колдоно билген жарандардын саны көбөйөт да, алар бара-бара маалыматты издеп таап, иргеп колдоно турган болот.

Жарандык коомду чыңдоо

Адистер туура белгилешкендей, Интернет террористтик уюмдарды колдоо үчүн да пайдаланылышы мүмкүн. Алар бийликтеги айрым элиталар маалымат каражаттарына цензура орнотуу менен коомду көзөмөлдөөнүн жаңы жолдорун табууга умтуларын да айтышат. Бирок булар «электрондук жихад», «онлайн терроризм», «киберсогуш» жана «цифралык фетва» деп аталгандарга караганда, эч нерсеге арзыбайт. Мезгилдин өтүшү менен байланыш каражаттары жарандык коомду чыңдап, саясий маданиятка зор салым кошору тастыкталды.

Шайлоо, саясий же согуштук кризис сыяктуу саясий абал туруксуз болуп турган учурларда чөнтөк телефон жана интернет сыяктуу куралдар үч жол менен саясий байланышты жакшыртат, атап айтканда:

- Биринчиден, технология колдонуучулар кризис учурунда бири бирине абдан

ишенип, колдоо көрсөтүшөт. Алар бири бирине сүрөт жиберип, үй-бүлө жана достору менен байланышууга жардамдашат, башкаларга маалымат жагынан кайрылышат.

- Экинчиден, жарандык топтор көп учурда бири биринин цифралык кампания стратегияларын кайталашат. Бул демократиялык активисттердин бир өлкөдөн экинчи бир өлкөгө барып, шайлоо учурунда жергиликтүү топторго жардам бергендиги менен да түшүндүрүлөт. Бирок ошол эле учурда шайлоо жарандык топтор үчүн бири биринин стратегиялары менен таанышып, идеяларды элге жайылтуу мүмкүнчүлүгү да болуп эсептелет.

- Үчүнчүдөн, шайлоо ар түрдүү коомдук маселелерди, анын ичинде жаңы байланыш технологияларынын ролун талкуулоо мүмкүнчүлүгүн жаратат. Технология стандарттары жөнүндөгү маселелер (бөлүштүрүүнүн коомдук диапозону, өкмөттүк цензура, цифралык жеткиликтүүлүк сыяктуу) талкуу темалары болот. Коомчулук саясий талапкерлерден технология колдонууну өнүктүрүү жана технология колдонгондор менен колдонбогондордун ажырымын жоюу боюнча пландарын түшүндүрүп берүүнү сурашы мүмкүн.

Жакында болгон Малайзиядагы мыйзам чыгаруу органдарына шайлоолордун статистикалык модели блог жүргүзгөн талапкерлер жүргүзбөгөндөрдү жеңип чыкканын көрсөттү. Ошентип, оппозициялык партиянын блог жүргүзгөн талапкерлери бийликтегилердин блог жүргүзбөгөн талапкерлерин жеңип чыгышкан. Бүгүнкү күндө цифралык стратегиясы жок «заманбап» саясий талапкерди элестетиш кыйын.

Маалыматтык инфраструктура саясат болуп эсептелет. Көптөгөн мамлекеттерде ал үстөмдүк кылып келген салттуу саясий маданиятка караганда, элди алда канча көбүрөөк тартат. Натыйжада жаңы технологияга негизделген саясат эски, элиталашкан чөйрөлөрдү демократиялаштырат. Жарандар адам укуктарынын бузулушун чөнтөк телефону менен документтештирип, мамлекеттик чыгымдар көрсөтүлгөн таблицаларды бири бирине беришип, бийликтеги коррупция тууралуу маалымат алмашып, жарандык коомду өнүктүрүп, демократияга салым кошушат. Цифралык байланыш каражаттарынын эң күчтүү таасири саясий материалдарды керектөөгө жана жаратууга жарандарды көндүргөндүгүндө. ■

Бул макалада айтылган ойлор сөзсүз эле АКШ өкмөтүнүн көз карашын же саясатын чагылдырбайт.

Демократиянын жеңилүү риторикасы

Пол Коркоран

©AP Images/Michel Euler

Франциянын президенттигине социалист талапкер Сеголен Ройал 2007-жылдын 6-майында Парижде шайлоодо жеңилгенин моюнга алды. Өз тарапкерлеринин өкүнүчүн бөлүшүү менен ал жеңүүчү Николас Саркози «бүтүндөй француз элинин алдында өз миссиясын аткара аларына» ишенерин айтты.

Америкалык политолог Пол Коркоран - Австралиядагы Аделаида университетинин доценти. Ал өзгөчө саясий байланышка, анын ичинде риторикалык стратегияларга, маалымат каражаттарында чыгып сүйлөө даярдыгына, ошондой эле саясий философияга, саясат менен искусствого кызыгат.

Айыгышкан шайлоо кампаниясынан кийин жеңилгенин моюнга алуу – курулай сөз эмес. Ал шайлоо жыйынтыгын мыйзамдаштырууга, улут биримдигин чыңдоого жардам берип, бийликтин тынч жана натыйжалуу өтүшүнө жол ачат.

2008-жылы 4-ноябрда, добуштар али саналып бүтө электе АКШ президенттигине эки алдыңкы талапкер саясий драманын жыйынтыктоочу бөлүмүндө өз ролдорун ойношту. Биринчи болуп жеңилген талапкер Жон Маккейн сүйлөдү. Анын жеңилгенин моюнга алуу сөзү илгертен келаткан риторикалык формула боюнча кетти:

«Достор, биз узак жолдун соңуна келип жеттик. Американын эли бүтүм чыгарды, чыгарганда да ачык чыгарды. Бир аз мурун мен сенатор Барак Обамага телефон чалып, аны экөөбүз тең сүйгөн өлкөнүн кийинки президенти болуп шайланышы менен куттуктадым. Узакка созулган бул оор таймаштын жүрүшүндөгү анын жетишкен ийгилиги менен кажыбаган жөндөмдүүлүгү, анын туруктуулугу терең урматтоого

татыктуу. Ал Америка президентин шайлоодо көп деле толкунданбайбыз, анчалык деле таасирленбейбиз деп, жаңылыш ойлогон миллиондогон америкалыктарды шыктандырууга жетишти. Мен ага өтө суктануу менен ийгилик каалайм».

Жеңип чыккан талапкер Барак Обама ага жооп кайтарып: «биз эч качан жеке адамдардын тобу, же болбосо кызыл (республикачылар басымдуулук кылган) штаттар менен көк (демократтар басымдуулук кылган) штаттардын тобу болгон эмеспиз. Биз Америка Кошмо Штаттары болгонбуз жана дайыма боло беребиз», – деп баса белгиледи. Жаңы шайланган президент өз атаандашына жогору баа берди:

«Бир аз мурун сенатор Маккейн телефон чалып, өзүнүн айкөлдүгү менен абдан таң калтырды. Сенатор Маккейн бул кампанияда узакка жана катуу таймашты. Ал өзүнүн сүйгөн өлкөсү үчүн катуу турду. Америка үчүн көпчүлүгүбүз али элестете албаган курмандыктарга барды. Биз бул эр жүрөк, өзүн аябаган лидерди жогору баалайбыз».

Бул драманын варианттары ар бир өнүккөн демократиялык өлкөдө аткарылат. Сеголен Ройал Николас Саркозинин «бүтүндөй француз элинин алдында өз миссиясын аткара аларына» ишенерин айткан. Япониянын жеңилген премьер-министри Таро Асо: «Менин оюмча, бул – коомчулуктун чечими, биз муну терең урматташыбыз керек». Мындай чын жүрөктөн айтылган сөздөр дүйнөнүн бардык жеринде демократиялык саясий кампаниянын аяктаганын билдирет. Айрымдар бул сөздөрдү чын дилден айтылбаган, керексиз формалдуулук, ашып барса эскирген сыпайылык деп айтышы мүмкүн. Бирок алар чечүүчү роль ойнойт:

жеңилген талапкер өз сөзү менен шайлоо жыйынтыгынын мыйзамдуулугун тааныйт. Жеңип чыккан талапкер өз жообунда бардык тарапкерлер өлкө курамынын баалуу бөлүгү болуп кала берерин билдирет. Ошентип, ар бир шайлоо кандай гана курч өтпөсүн, улут биримдигин тастыктоо менен аяктайт.

© AP Images/Laura Rauch

Жон Керринин шайлоо кампаниясынын кызматкери 2004-жылы өз талапкеринин жеңилгенин моюнга алганын тыңдоодо.

Өткөөл мезгилдин формалдуу салты

Таң каларлык нерсе, жеңилген талапкер пайлоонун түнкү драмасында жана демократиялык процессте риторикалык мүмкүнчүлүккө көбүрөөк ээ болуп, анын сөзү маанилүүрөөк болот. Жеңүүчү шайлоо кампаниясындагы милдеттенмелерине сөзсүз кайрылат. Атаандашынын айкөлдүгүнө ыраазычылык айтуу менен оңой эле рыцар болуп чыга келет да, анан анын оппоненттин мактоосу да кайрадан өзүнүн артыкчылгын эл алдында кашкайта көрсөтөт.

Демократиялык өлкөдөгү саясий өткөөл мезгилдин формалдык салтында жеңилүү риторикасы бир топ маанилүү милдет аткарат. Курч эмоциялык стресс учурунда чала-була даярдык менен жекече мүнөздө айтылган жеңилген талапкердин сөзү коомдук стабилдүүлүк жана саясий бийликти мыйзамдаштыруу үчүн зарыл, демек ал сыпалык менен айтылат. Ал, демократиялык өлкөрдө регулярдун жана максаттуу түрдө өткөрүлүп жүргөндөй, символикалык кризистин (шайлоо кризисин) салтанатуу түрдө чечет да, ошентип, элдин эгемендүүлүгү менен конституциялык түзүлүшүн эл алдында чындайт. Риторикалык драма шайлоодогу жеңилүүнү жеңилгендер үчүн жеңиш салтанатына айландырат: жеңилген партия келечектеги жеңишке карата өз милдеттенмелерин жаңыртат. Тирешүү тили, партияга берилгендик жана карама каршы принциптер илгерки эрдик, айкөлдүк жана спорт метафораларына орун бошотот, башкача айтканда, эң негизгиси - оюнду ойноо, жеңүү же жеңилүүгө караганда, оюн эрежелери маанилүү дегендей маанай өкүм сүрөт.

Кээ бирөөлөр АКШнын президенттик пайлоо кампаниясын душмандар ортосундагы уюмдашкан согушуу кампаниясы деп апыргышат. Согуш сыяктуу эле мында да ызычуу, айгай көп болот. Маалымат каражаттары да жумалык пикир сурамжылоолордогу жеңүүчүлөр менен жеңилгендерге, бөлүнүү менен чыр-чатактарга басым жасап, бул тенденцияны ырбатат. Талапкерлер өз атаандаштарынын компетенттүүлүгүнө, мүнөзүнө жана лидерлик сапаттарына шек келтиришет. Бийликтен келген талапкерлер кескин сынга алынат. Талапкерлердин чабал, аялуу жактары иликтенет. Бийлик даамын татып калган талапкерлер «шайлоо режимине» баш ийип, бийликке жетүү үчүн бардык аракеттерин жумшашат.

Азыркы президенттик пайлоо кампаниялары электоратты сегменттерге бөлүп, анан ушул добуш берүүчү блоктун басымдуу көпчүлүгүн идеологиялык жактан бириктирүүгө умтулат. Бул стратегия улутту

партия, штат, регион жана башкалар боюнча бөлөт. Ар бир оңунан чыккан президенттик пайлоо кампаниясы абдан бөлүп-жаруучу, катаал, терс таасирлүү кампания болот. Көптөгөн комментаторлор шайлоонун соңунда улут мурун болуп көрбөгөндөй бөлүнүп каларын айтгышат.

Демократиялык нормаларга күч келет. Эски ишенимдер, нааразылыктар жана көз караштар кайра жанданат. Чыңалуу чегине жетет. Акырында талапкерлердин биринин жана электораттын жарымына жакынынын үмүтү таш кабат да, иллюзиялардын таш-талканы чыгат.

Бардыгы ойдогудай өткөндө мына ушундай болот.

Моюнга алуу сөзүнүн риторикалык милдети - эки партиянын алган жараттарын дарылап, көргөнгөн жерлерине дары май сыйпай баштоо. Жоготууну бир гана жеңилген талапкер туюп, жеңген талапкердин салтанатын жарыялайт да, бардыгын улуттук биримдикке чакырып, өзү айлар бою таймашкан талапкерге патриоттук колдоо көрсөтүүгө шыктандыра алат. Жеке үмүтү менен максат-мүдөөсүн курмандыкка чалуу улуттун биримдигин сактоо, партияга болгон ишенимдин артышы, келечектеги жеңишке жол ачуу менен акталат. 2004-жылы жеңилген талапкер Жон Керри өз тарапкерлерине «өлкөбүздөгү бөлүнүү коркунучу жана жалпы кызыкчылыкты таап, бирге болуу үчүн биригүүнүн өтө зарылдыгы» жөнүндө айткан.

«... Биз өлкөбүздүн жыргалчылыгы үчүн биргелешип иштөөнү талап кылабыз. Эртең биз жалпы кызыкчылыкты табууга тийишпиз. Кек сактабай, өкүнбөй, бири бирибизди күнөөлөбөй жалпы аракетке кошулушубуз керек. Америка биримдикке жана мурункудан да жакшыраак камкордукка муктаж».

Төрт жылдан кийин Жон Маккейн да ушуга чакырды:

«Сенатор Обама экөөбүз айырмачылыктарыбызды талкууладык, сөзсүз ал үстөмдүк кылды... Мен өзүмдү колдогон бардык америкалыктарды жөн гана аны куттуктап коюуга эмес, өзүбүздүн кийинки президентибизге жакшы тилектерибизди айтып, келечекке бирге баруу жолдорун табууга, зарыл компромисстерге барып, ажырымыбызды жоюуга аракет кылууга, жыргалчылыгыбызды калыбына келтирип, опурталдуу дүйнөдөгү коопсуздугубузду коргоодо ага жардам берүүгө жана мураска алган өлкөбүздү балдарыбыз менен неберелерибизге күчтүүрөөк жана жакшыраак кылып калтырууга чакырам. Канчалык айырмалансак да, биз баарыбыз америкалыкпыз».

Бийликтин тынч өтүшү: дүйнөлүк проблема

Шайлоодо жеңилгенин моюнга алып, биримдикке жана кызматташууга чакыруунун мындай сылык-сыпаа каадасы атаандаш шайлоо кампанияларын жүргүзүү боюнча мурунтан келаткан салты бар Кошмо Штаттарда жакшы сакталат. Бирок ушундай эле салт аздыр-көптүр башка демократиялык өлкөлөрдө да тамыр жаюуда. Анын мүнөздүү белгилери Англиядагы 2005-жылы парламенттик шайлоодо байкалды. Би-Би-Синин билдирүүсү боюнча, Консервативдик партиянын лидери Майкл Ховард шайлоодо жеңилгенин ачык моюнга алды:

«Сыягы, мистер Блэр Лейбористтик партия үчүн үчүнчү мөөнөттү жеңип алды, мен аны ушул жеңиши менен куттуктайм. Менин оюмча, ал үчүн убадаларды ийгиликтүү аткарып, өлкөбүздүн эли үчүн реалдуу иштерди жасай турган учур келди. Мен аны бул иштерде колдоого даярмын».

2007-жылкы Франциянын президенттик шайлоосундагы Сеголен Ройалдын сөзүнөн демократия темасы ачыгыраак байкалды:

«Достор, мекендештер, шайлоонун жалпы жыйынтыгы чыкты. Мен республиканын жаңы президенти өз миссиясын аткара алат деп ишенем жана 17 миллион шайлоочума чын дилден ыраазчылыгымды билдирем... Мен бардык аракетимди жумшайым жана жумшай бермекчимин... Шайлоо кампаниясына катышкан бардык адамдарга ыраакат айткым келет, келгиле, ушул энергиябыз менен жигерибизди жоготпойлу... бул шайлоо демократияны чыңдады... биз бирге баштаганыбызды бирге улантабыз».

Шайлоодон кийин жеңилгенин моюнга алуу сөздөрү Түштүк Америкада, Африкада, Азияда, Европада жана Австралияда айтылганы менен сейрек учурларда гана расмий сыпаалык жана Американын президенттик шайлоолорундагыдай маалымат каражаттарынын катышуусу менен өтөт. Бул айрыкча көп партиялуу, же көбүнчө партиялар биргелешип өкмөт түзүүчү парламенттик системасы бар өлкөлөргө тиешелүү.

Бийлик менен кызматтардын бир саясий партиядан экинчисине тынч өтүшү өзүнөн өзү боло бере турган нерсе эмес. Ал бир катар мыйзамдарга жана практикалык тажрыйбанын негизинде келип чыга турган шайлоонун адилеттигине ишенүүнү талап кылат. Жаңы же өнүгүп келаткан демократиялык өлкөлөрдө, өзгөчө терең маданий бөлүнүүлөр өкүм сүргөн мамлекеттерде тажрыйбанын, же шайлоо процессинин адилеттигине ишенүүнүн жетишсиздиги проблемаларды пайда

кылары бышык. Тынч же башка мүнөздөгү мамлекеттик төңкөрүштүн натыйжасында бийликке келген режимдер шайлоодо демократиялык легитимдүүлүккө жетишүүгө умтулуп, куралдын күчү менен шайлоодо жеңип чыгат. Мындай учурларда партия лидерлери шайлоодо жеңилгенин моюнга алуунун ордуна добуштардын бурмаланганын, цензураны, коркутуп-үркүтүүнү айтып, шайлоо жыйынтыгын жокко чыгарууну талап кылышат. Алар өз тарапкерлерин каршылык көрсөтүүгө, согушууга, керек болсо өлүмгө башын байлоого чакырышат. Ал эми демократиялык институттарды түзүп, аларды чыңдоого аракет кылган мамлекетте жеке амбициясын жана партиялык кызыкчылыкты аттап, жеңилгенин моюнга алуу атаандашкан лидерлер үчүн чоң проблема болуп эсептелет.

Жеңилүү жана жеңиш каадасы жарааттарды айыктыруу эле эмес. Формалдуу каада сөздөрү мурунку жакшы заманды эңсөө катары сезилиши мүмкүн, бирок кандай болгон күндө да анын катышуучулары классикалык саясий драматургияны кайра жандандырышат. Айыгышкан таймаштан кийинки бул сөздөрдө «аракеттеги демократия» жана «элдин добушу» өңдүү абдан абстракттуу түшүнүктөр айтылат. Айыгышкан оппоненттер кайра карапайым жарандарга айланып, атаандаштыктан жогору турган баалуулуктардын негизинде кайра биригишет, кайра табышат.

Жалпыга маалымдоо каражаттарынан берилген жеңилүү жана жеңиш каадасы шайлоонун катарсистик мүнөздөгү жыйынтыгына айланат. Кызматкерлер добуштарды санап жатканда эле журналисттер өздөрүнүн компьютердик божомолдорун кызуу талдап, чыдамсыздык менен күтө башташат: Жеңилген талапкер качан чыгып сүйлөйт болду экен? Ал жеңген талапкердин жеңишин шайлоонун түнкү салтанатында четке какпас бекен? Жеңилген талапкер ачууга алдырып, өзүн кармай албай калар бекен, же болбосо капаланып-кайгырганын билдирбей, сөөлөтүнөн жазбай чыгар бекен? Жеңилүү каадасы бийликтин символикалык түрдө өтүшү болуп эсептелет. Мезгилдин өтүшү менен барган сайын күч алып бараткан жалпыга маалымдоо каражаттарынын контекстинде бул сөздөр туруктуу демократиялык практикага айланып, улуттук эгемендүүлүк кантип институтташтырылып, символикалык түрдө кантип чыңдала тургандыгы жөнүндөгү түшүнүгүбүздү кеңейтет. ■

Бул макалада айтылган ойлор сөзсүз эле АКШ өкмөтүнүн көз карашын же саясатын чагылдырбайт.

Жарандык коом, демократия жана шайлоо

Брюс Жилли

© AP Images

Демонстрациялоо эркиндиги: Индонезиялык студенттер мурунку президент Сухартонун кебин ерттөп жатышат. Алар мурунку президенттин коррупциячылдыгын айыптап чыгышкан.

Брюс Жилли - Портленддеги (Орегон штаты) Портленд мамлекеттик университетинин Хетфилд башкаруу институтунун ага окутуучусу. Ал өзгөчө Азиядагы демократия, мыйзамдуулук жана дүйнөлүк саясатты изилдейт. Анын «Башкаруу укугу: мамлекеттер мыйзамдуулукка кантип жетип, кантип кол жуушат» (*The Right to Rule: How States Win and Lose Legitimacy*) (2009) жана «Кытайдын демократиялык келечеги» (*China's Democratic Future*) (2004) аттуу китептери бар. «Демократия журналынын» (*Journal of Democracy*) редколлегиясынын мүчөсү.

Күчтүү жарандык коом бакыбат демократияга өбөлгө түзөт. Ал адилет шайлоону камсыз кылып, жеңүүчүлөрдү жакшы башкаруунун стандарттарына багыттоо менен демократия гүлдөп өнүгө турган саясий шарттарды даярдайт.

Соңку жылдар шайлоо караманча демократиялык башкарууну камсыз кыла албай тургандыгын көрсөттү. Адилет шайлоолорду өткөрүп, жеңүүчүлөр жакшы башкаруунун ачык стандарттарына жооп берүүсүнө жетишкен мамлекеттердин негизги артыкчылыгы – күчтүү жарандык коом институттары. Чыныгы жана жасалма демократияларды изилдөө жарандык коом менен демократия бирин бири чыңдай тургандыгын көрсөтөт.

Индонезия

Сухартонун узакка созулган авторитардык бийлиги 1998-жылы кулаган соң Индонезияда 1999, 2001, 2004 жана 2009-жылдары төрт жолу шайлоо болуп, бийлик тынч өттү. Индонезия бул мезгилдин ичинде демократия жаатында таң каларлык ийгиликтерге жетишти. «Фридом хаустун» 1997-жылкы саясий жана жарандык эркиндиктер шкаласында 6 упайы бар (эң начары 7 упай) Индонезия 2009-жылы 2,5 упайга ээ болуу менен дүйнөдөгү эркин демократиялык өлкөлөрдүн катарына кошулду.

Кеңири жайылган чыр-чатак жана саясий бөлүнүп-жарылуу коркунучуна карабастан активдүү жана уюмдашкан жарандык коом индонезиялыктардын демократиялык мүдөөлөр менен нормаларга жетишүүсүнө жардам берди. «Демократия форуму», «Университеттин президенттик форуму» жана «Университеттин эркин жана адилет шайлоолор үчүн тармагы» сыяктуу топтор адилет шайлоолорду камсыз кылышты. Ушул сыяктуу эле Индонезиянын башка жарандык институттары да саясатчыларды эрежелерди бузбоого, өз убадаларын аткарууга жана шайлоолор ортосунда шайлоочуларга отчет берүүгө мажбурлады.

Доктор Хади Соесастро, Жакартадагы Стратегиялык жана эл аралык изилдөө борборунун аткаруучу директору, 2001-жылы АКШ аудиториясында өлкөнүн жаш демократиясы «али морт жана биздин негизги коркунучубуз албетте, – процесстин артка кетиши» деп айтты. «Индонезиядагы жарандык коом, – деп билдирди ал, – муну болтурбоону негизги милдет деп эсептейт. Бул - биздин биринчи приоритетибиз». Тогуз жылдан кийин индонезиялыктардын жарандык коому өз алдына койгон миссиясын аткара алганын көрсөттү. АКШнын мамлекеттик катчысы Хиллари Клинтон 2009-жылы февралда Жакартада жарандык коом лидерлерин толеранттуу, демократиялык жана укук сыйлоочу өлкөнү курууда чоң роль ойногондугу менен куттуктады. «Кийинки жылдары дүйнө кыдырган учурумда элдерге, эгер ислам, демократия, заманбаптык жана аял укугу жанаша өкүм сүргөнүн көргүзүздөр келсе, Индонезияга барыңыздар деп айтам», – деди ал.

Бакыбат демократия шайлоодон да башка нерселерди талап кыла тургандыгы кеңири таасын болду. Мына ушундан улам демократияга колдоо көрсөтүү жана көмөктөшүү иштеринде жарандык коомго өбөлгө түзүүдөн баштап эффективдүү мыйзам процесстерине абдан чоң көңүл бурулат. Бирок демократиянын шайлоого тиешелүү жана тиешелүү эмес аспектилери бири биринен көз каранды болот. Алар бири бирисиз жашай албайт жана бирге өнүгөт. Эркин басма сөз жана башка көз карандысыз уюмдардын колдоосуна таянган жигердүү жарандык коом адилеттикти, мыйзамдуулукту жана талапка жооп берүүнү камсыз кылып, шайлоонун жыйынтыгын колдоп эле тим болбостон, шайлоодон кийинки бийликтин жооптуулугуна, ачык жана мыйзамга ылайык иш жүргүзүүсүнө өбөлгө түзөт. АКШ президенти Барак Обама 2009-жылы Москвада жана Аккрада сүйлөгөн сөздөрүндө жарандык коомдун ролун төмөндөн жогору карай жүрүүчү демократиялык өзгөрүү катары баалаган. Ал Аккрада белгилегендей: «Бул жөн эле шайлоо өткөрүү эмес. Бул ошондой эле шайлоолор ортосунда болуучу нерселер».

Эфиопия

Эфиопия да ушундай демократиялык биригүүнүн төмөндөн жогору карай жүрүүчү процесстерин чагылдырат. Бул мамлекет өзүнүн улуттук чыныгы атаандашчыл шайлоосуна алгачкы жолу 2005-жылы жетишкен эле, буга көбүнчө жардам берүү, өнүгүү иш-аракеттери боюнча иштеген эфиопиялык жарандык коомдук уюмдар көмөкчү болгон. Оппозициялык партиялар өлкөнүн мыйзам чыгаруу бийлигиндеги 547 орундун 9дан 173кө чейинкисине ээ болуу

© AP Images/Anita Powell

2008-жылкы жергиликтүү жана парламенттик шайлоолор учурунда эфиопиялыктар шайлоо процесси кандай болорун үйрөнүшүүдө.

менен бийликте турган Эфиопия элдик революциялык демократиялык фронтунун (ЭЭРДФ) он жылга созулган үстөмдүгүнө доо кетиришти. Шайлоолор учурунда «Фафен өнүгүү уюму» жана «Эфиопия демократиялык конгресси» сыяктуу жарандык коом уюмдары жарандар үчүн билим берүү тренингдерин өткөрүшүп, шайлоого байкоочуларын жибершти.

Бийлик шайлоо жыйынтыктарын бурмалоого аракет кылды. Нааразычылыктар чыгып, өлкөнүн борбору Аддис-Абебада иш-чаралар өткөрүлмөк болду. Жарандык коомдук уюмдар жалпы фронтко биригип, 2006-жылы майдагы келишимге ылайык, шайлоонун чыныгы жыйынтыгын кабыл алууга бийликти аргасыз кылды. Жарандык коомдун камакка алынган лидерлери бошотулду.

Жарандык коом топтору андан кийин ЭЭРДФны оппозицияны сыйлоого жана мажбурлоо менен эмес, макулдашуу аркылуу башкарууга аргасыз кылды. Жоопкерчиликти жаңы түшүнүгү пайда болду. Коомдук кыймылдардын талабы боюнча 2007-жылы мурунку премьер-министр жана коргоо министри коррупция боюнча айыпталып, жазага тартылды. Ошол эле учурда 2008-жылы жарандык коом топторунун аракеттеринин натыйжасында ар түрдүү саясий партиялардын өкүлдөрү менен ар кандай көз караштагы адамдар кирген Эфиопия парламенти жалпыга маалымдоо каражаттары боюнча жаңы мыйзам кабыл алды. Бул мыйзам боюнча, бийликтин менчик маалымат каражаттарына цензура орнотушуна жана

журналисттерди камакка алуусуна тыюу салынды. Бул жарандык коом менен атаандашчыл шайлоолор бирин бири күчөтө тургандыгынын ачык мисалы болуп эсептелет. Президент Обама Аккрада белгилегендей: «Биз Африка боюнча эл өз тагдырын өзү чечип, төмөндөн жогору карай өзгөртүп жатканынын сан жеткис мисалдарын көрүп жатабыз».

Башка мисалдар

1998-жылдан 2004-жылга чейин беш посткоммунисттик өлкөдө (Грузия, Украина, Словакия, Хорватия жана Сербия) ийгиликтүү «демократиялык революциялар» болду. Жарандык коом булардын ар биринде окшош роль ойноду. Жарандык коомдун алгачкы мобилизациясы дагы эле адилет жана таза шайлоолорду өткөрүү мүдөөсүн көздөдү. Жарандык коомго күч берип, ачык саясий иштерге багыттаган «эркин шайлоо кыймылдары» жер жүзүндөгү элдердин демократияга өтүү күрөшү катары көрүндү. Соңку мисалдар Филиппинди, Гананы, Иранды жана Кенияны камтыйт.

Шайлоодон кийин

Эркин жана адилет шайлоодон кийин жарандык коом анча драмалуу эмес, экрандардан дээрлик көрүнбөгөн, бирок, балким, андан да маанилүүрөөк күндөлүк мыкты башкарууга өтөт. Жарандык коом репрессиячыл мыйзамдарга тоскоол болуп, коррупциянын бетин ачуу боюнча күндөлүк иштер менен алектенип, бардык топтордун, кызыкчылыктардын жана идеялардын өкүлдөрү болушун камсыз кылат. Ал бийликти жооптуу болууга мажбурлоого аракет кылып, бийликтегилер оюн эрежесин андан ары бузбоосун камсыз кылат. Президент Обама 2009-жылы Каирде белгилегендей: «Сиздер өз күчүнүздөрдү мажбурлоо менен эмес, макулдашуу менен сактоого тийишсиздер; сиздер азчылыктардын укуктарын сыйлап, толеранттуулук жана компромисс духунда катышышыңар керек; сиздер өз элиңиздердин кызыкчылыгын жана саясий процесстин мыйзамдуу жүрүшүн өз партияңыздардан жогору коюуга тийишсиздер. Буларсыз шайлоо менен эле чындыгы демократия жарала калбайт».

2005-жылы сыйлыкка татыктуу болгон «Шайлоодон демократияга карай» (From Elections to Democracy) аттуу китебинде Йел университетинин профессору Сюзен Роуз-Акерман саясат жүргүзүүнүн жооптуулугун камсыз кылуучу бир катар факторлорду караган. Ал жигердүү жарандык коом гана демократияны чыңдоо потенциалына ээ болот деген жыйынтыкка келген. «Жеке адамдар менен топтордун саясатка катышуусуна мүмкүнчүлүк берип, аларды багыттап турган институттарды түзүү постсоциалисттик

мамлекеттер менен дүйнө жүзүндөгү демократиялык өлкөлөрдү бириктирүүчү мамлекеттердин реформа боюнча күн тартибинде биринчи турууга тийиш», – деп белгилеген.

Жарандык коом жок учурда

Соңку жылдарда шайлоолор болгону менен активдүү жарандык коом жок учурлар да болууда. Жарым-жартылай атаандашчыл шайлоолор жана бийликтин жооптуулугун камсыз кыла албаган чабал же жакшы өнүкпөгөн жарандык коомдор мүнөздүү болгон өлкөлөрдү окумуштуулар «чабал демократия», «көзөмөлдөгү демократия», «чектелген демократия» жана «атаандашкан авторитаризм» деп атап жүрүшөт. Демократиялык революциялар оңунан чыкпаган Беларус (2005-ж.) жана Кыргызстан (2008-ж.) сыяктуу посткоммунисттик өлкөлөрдөн бул таасын байкалды. Мындагы жарандык коомдор донорлордон өтө көз каранды болуп, борбор шаарлардан тышкары бир аз гана аймактарга жайылган. Натыйжада бул мамлекеттердеги жарандык коомдун активисттери «эркин шайлоо кыймылдарын» уюштурууга аракет кылганда, аларды эч ким колдогон жок. Майда же чабал жарандык коом авторитаризмдин шайланма тарапкерлерин колдогон өлкөлөргө Малайзия, Россия жана Камбоджа кирет.

Венесуэлада, тескерисинче, күчтүү жана жигердүү жарандык коом 1990-жылдардын соңунда өлкөдө өкүм сүргөн жандуу либералдык демократияны сактап кала алган жок. Венесуэланын мисалы, Зимбабвенин мисалы сыяктуу эле айрым учурда «төмөндөн жогору карай аракет кылуучу» күчтөр жетишсиз болорун айгинелейт. Демократияны коргоо үчүн эл аралык кысымдар, сот жана шайлоо комиссиялары сыяктуу мамлекеттик институттар, ошондой эле негизги саясий элиталардын кабыл алган чечимдери – булардын баары зарыл. Кээде чындыгында шайлоо гана таймашта жеңүү үчүн жетиштүү коомдук кыймылдаткыч күчтү жарата алат.

Бактыга жараша, саясий либерализациянын өзүнүн кыймылдаткыч күчү бар. Жарандык коом эркин болгон учурда аны кармап туруу абдан кыйын. Президент Обама менен мамлекеттик катчы Клинтон шайлоо учурунда жана шайлоодон кийин демократиянын чыңдалышы үчүн жарандык коомдун абдан маанилүү экенин туура белгилешкен. Алар экөө тең АКШнын жарандык коому менен демократиясын чыңдоого умтулушат. Президент Обама муну өзүн өзү уюштуруучу коом катары дагы ачыгыраак аныктайт. Биздин улуттук лидерибиз жарандык коом менен эффективдүү демократиянын симбиоздук байланышын жакшы билет.

Бул макалада айтылган ойлор сөзсүз эле АКШ өкмөтүнүн көз карашын же саясатын чагылдырбайт.

2008-2009-жылкы президенттик өткөөл мезгил: ийгиликтүү кызматташуу

Марта Жойнт Кумар

© AP Images/Evan Vucci

2008-жылкы шайлоодон бир жума өтпөй Президент Жорж Буш жана жаңы шайланган президент Барак Обама Ак үйдөгү президенттин кабинетине жекече жолугушуу үчүн баратышат.

Тоусондогу (Мэриленд штаты) Тоусон университетинин политология боюнча профессору Марта Жойнт Кумар – АКШ президенттиги боюнча адис. Анын «Президенттин билдирүүсүн жайылтуу: Ак үйдүн коммуникациялык операциясы» (Managing the President's Message: The White House Communications Operation (2007) аттуу китеби 2008-жылы Ричард Ньюштад сыйлыгына татыктуу болгон. Анын көптөгөн эмгектеринин арасында «Президенттин портретин тартуу: Ак үй жана жалпыга маалымдоо каражаттары» (Portraying the President: The White House and the News Media (1981) да бар. Азыркы учурда Ак үйдүн өткөөл мезгил боюнча бейтарап долбоорун жетектейт.

Бийликтен кеткен жана бийликке келген адиминстрациялар тарабынан көрүлгөн узак даярдыктардан улам бийликтин Жорж Буштан Барак Обамага өтүшү АКШдагы президенттик өткөөл мезгилдердин эң жеңилдеринен болду.

АКШнын бийликте турган президенттери 1952-жылдан тартып өзүнөн кийинкилерге аткаруу бийлиги боюнча маалыматтарды топтоп, өткөрүп келүүдө.

Бул практиканын башталыш себеби АКШнын системасы жаңы шайланган президенттин бийликке келгенге чейин абдан маанилүү чечимдерди, өзгөчө дайындоолор боюнча чечимдерди кабыл алышын талап кылат. 2008–2009-жылы бийликтин Жорж Буштан Барак Обамага өтүшү абдан жеңил жана натыйжалуу болду. Шайлоого чейин эле эки тарап бийликтин натыйжалуу өтүшүнө даярдык көрө баштаган. Өткөөл мезгилдин натыйжалуулугунун бир себеби Обаманын администрациясы биринчи күндөрдө эле бир катар убадаларын аткарууга жетишти.

Шайлангандан инаугурацияга чейинки 75 күндүн ичинде жаңы шайланган президент өзүнүн саясий приоритеттерин аныктайт. Өзүнүн пландаштырган демилгелери боюнча иштөөнүн алдында ал төмөнкүлөргө муктаж болот:

- Президенттик чечимдерди кабыл алуу үчүн зарыл маалыматтар;
- Ак үйдүн жаңыдан дайындалган штаттык улук персоналдары;
- Ак үй жана аткаруу бийлигинин 15 тармактык департаменти үчүн жетекчилерди тандап алуу планы.

Президент Барак Обама бул компоненттер менен бийликтеги алгачкы 10 күндүн ичинде тогуз буйрукка жана ар түрдүү маселелерге арналган тогуз президенттик меморандумга кол койду. Көп өтпөй эле ал бирдей эмгек акы, балдардын ден соолугун камсыздоо жана экономикалык стимул программасы боюнча мыйзамдарга кол коюп, бийликке келгенден баштап эле шайлоо кампаниясында берген маанилүү убадаларын аткара баштады.

Президент Обаманын ыкчам иш баштоосуна үч окуя өбөлгө болду. Биринчиден, Президент Буш бийликтин ийгиликтүү өтүшү үчүн өз милдетин алдын ала аткарды. Шайлоодон алда канча мурун эле, 2007-жылдын аяк ченинде Буш Ак үйдүн администрация башчысы Жошуа Боултенге өткөөл мезгилдин эффективдүүлүгүн камсыз кылуу боюнча көрсөтмө берген. Экинчиден, 2008-жылдын башында, шайлоодон алда канча мурун эле талапкер Барак Обама иш билги жана ылайыктуу адамдарга бийликтин өтүшүн пландаштыруу боюнча тапшырма берген. Акырында, 2001-жылдын 11-сентябрындагы чабуулдардан кийин федералдык бийликтин бардык бөлүктөрү коркунучтарга абдан сактануу менен аткаруу бийлигинин жеңил өтүшүнө мыкты даярдалган. Президент Буштун сунушу менен Конгресс бийликке келген президентти улуттук коопсуздук боюнча зарыл маалыматтар менен камсыз кылуу боюнча мыйзам кабыл алган.

Буштун администрация жетекчилеринин бийликти өз убагында өткөрүү планы

Бийликте турган президенттердин көпчүлүгү бийликти өткөрүүгө акыркы айларда даярдана баштаса, Жорж Буш буга бир жыл мурун эле кам көрө баштаган. Жошуа Болтен президент Буш 2007-жылы «бийликтин, өзгөчө улуттук коопсуздук жаатында мүмкүн болушунча эффективдүү өтүшүн камсыз кылуу үчүн бардыгын жасоо» боюнча көрсөтмө бергенин эскерет. Ишти мындай эрте баштоо менен администрация президенттик шайлоо кампанияларынын өкүлдөрү менен алдын ала шайлоолордон кийин жана шайлоодон мурун сүйлөшүүгө мүмкүнчүлүк алган.

Он беш департамент, 7000ге жакын кызмат оруну (анын ичинен 1200 орун Сенаттын беки-түүсүн талап кылат) менен бирге жаңы шайланган президентке аткарылуучу иштер, аткаруу бийлигинин ар түрдүү департаменттеринин функциялары жана өзгөчө саясий демилгелердин статусу жөнүндө абдан көп маалыматтар

зарыл. 2008-жылы жаздын орто ченинде Буштун администрация жетекчилери шайлана турган президент үчүн зарыл маалыматтарды жыйнап, даярдап коюшкан.

Аткаруу бийлигинин мекемелери менен жетекчилеринин координациясы бийликтин эффективдүү өтүшүндөгү негизги компонент болуп эсептелет. Жыйырма эки негизги мекеменин өкүлдөрүнөн турган Президенттин башкаруу кеңешинин (ПБК) жазгы чогулушунда төрага Клей Жонсон мекемелердин өкүлдөрүнө бийликти өткөрүү маселеси тууралуу айтты. Мекемелер өз иштериндеги жалпы приоритеттерди жана шаблондорду иштеп чыгуу үчүн биргелешип иштөөгө тийиш. Жонсон мекеме өкүлдөрүнө приоритеттерге «шашылыш же зарыл маселелерге эмес, жогорку приоритеттеги маселелерге, же болбосо жаңы жетекчилик иштей турган иштерге, багыттарга, атайын маселелерге...» көңүл буруу боюнча көрсөтмө берди.

Улуттук коопсуздук жаатында Президент Буш улуттук коопсуздук боюнча кеңешчи Стефен Хадлинин жетекчилиги менен жаңы шайланган президенттин жана анын командасынын маанилүү маселелерди жана дүйнөдөгү кырдаалды аңдоосуна жардам берүүгө даярдалган 40 меморандумду өзү карап чыкты. Мындан тышкары Хадли өзгөчө кырдаалдар боюнча 17 планы даярдады. «Эгер жагдай өтө оорлошуп кетсе, мында айрым жооптор бар», – деп түшүндүрдү ал. Өзгөчө кырдаалдар боюнча пландар иштелип жаткан учурда Жошуа Болтен аны «биз сөзсүз кетебиз... чынында ушунун өзү кетердин алдында бардыгын жайгарып кетүүгө түрткү берет», – деп чечмеледи.

Жаңы шайланган президент Барак Обаманын өткөөл мезгилдеги иш-аракеттери

Барак Обама бийликти өткөрүп алуу иштерин уюштурууга вашиントンдук тажрыйбалуу жетекчи Жон Подестаны чакырды. Подеста Клинтондун администрациясында Ак үйдүн кадрлар бөлүмүн жетекчиси болуп иштеген. Ал Обаманы сыртынан жакшы билгени менен тааныш эмес болчу, ошондуктан ал Обаманын администрациясынан жумуш сурагысы келген жок. Бул аспектилер абдан маанилүү эле, анткени Подеста өзү үчүн жумуш сурап, убакыт коротпосун бардыгы жакшы билишчү. Крис Лу, Обаманын өткөөл мезгил боюнча аткаруучу директору, Обаманын өткөөл мезгилдеги жетекчилери жаңы бийликтен кызмат сурабаган адамдарга таянууну

© AP Images/J. Scott Applewhite

Массалык кыргын салуучу куралдардын жайылышын алдын алуу жана терроризм боюнча комиссиянын тең төрагалары мурунку Флорида сенатору Боб Грехем (солдо) жана мурунку Миссури сенатору Жим Талент (оңдо) 2008-жылы 3-декабрда Вашингтондогу президенттик өткөөл мезгилдин штабында жаңы шайланган вице-президент Жо Байден менен жаңы дайындалган коопсуздук министри Жанет Наполитаного маалымат беришүүдө.

көздөшкөнүн белгилеген. «Аларга жумуш убада кылуунун кереги жок», – деген Ли. Бул бийликти өткөрүп алуу иштеринде кызмат кылгандардын тажрыйбасынан келип чыккан сабак болуп эсептелет.

Подеста мекеме командалары жаңы администрация жетекчилери үчүн колдонууга ыңгайлуу, түшүнүктүү маалыматты кантип даярдай тургандыгын тактап берди: «Программаны, мекемени, бюджетти аласыз да [айтасыз]: «мына бул маселелер, буларды кантип чечип, Обаманын шайлоо учурунда убада кылган натыйжаларына өткөөл мезгилде жана андан кийинки баштапкы этапта кантип жетишесинер?» Министрлер жана Ак үй персоналды «алда канча түшүнүктүүрөөк стратегиялык маалыматтарды алышат» деп уланткан Подеста. «Жаңы келген министрлер менен сүйлөшкөнүмдө, алар атайын маселелерге арналган, жакшы жазылган, такталган, үч жолу текшерилген, мурункудай 5000 беттик эмес, 30 беттик меморандумдарды алышканын айтып, ыраазы болушту». Бийликке жаңы келген жетекчилер муктаж болгон маалымат жана баалоо тиби ушундай болот.

11-сентябрдан кийин күтүлгөн өткөөл мезгил

2008–2009-жылкы өткөөл мезгилди калыптандырган үчүнчү фактор улуттук коопсуздук бийлигин жеңил өтүшүн талап кылат деген жалпы консенсус болду. Өкмөт Кошмо Штаттарга жасалган террористтик чабуулдар боюнча улуттук комиссиянын (11-сентябрь комиссиясы) улуттук коопсуздук

сырларына уруксат берүү процессин жакшыртуу жана кокус кризис болуп калса, аны жоюу үчүн жаңы администрацияга коопсуздук маселелери боюнча маалыматтарды даярдап берүү боюнча сунуштарын кабыл алган. Көптөгөн адамдардын ою боюнча, коопсуздук сырларына уруксат берүүнүн жайбаракат темпи мурунку администрациянын кызматка дайындоо процессин абдан кечендешине себепкер болгон.

Аткаруу бийлигинин персоналдын көрсөтүү процессин ылдамдатуу үчүн Конгресс коопсуздук сырларына уруксат берүү процессин мөөнөтүнөн мурун кабыл алды, ошентип Буштун командасы негизги кызмат орундары үчүн улуттук коопсуздук иликтөөлөрүн алдын ала жүргүзүүгө көмөкчү болду. Жаңыдан шайланган президент Обама кризис даярдыгынан тезирээк өтүш үчүн Президент Буш менен анын жетекчи кызматкерлери

2009-жылы 13-январда, Обаманын инаугурациясына бир жума калганда, Ак үйдө кризис машыгуусун өткөрүштү. Бул жаңы келген жетекчилердин өзгөчө кырдаалдарга мурункулар тарабынан берилген жоопторду талкуулашы үчүн баалуу мүмкүнчүлүк болду.

Корутунду

2008-2009-жылкы өткөөл мезгил президенттин бийликти өткөрүү даярдыгы боюнча алдын ала ар тараптуу көрсөтмөлөрдү берип турушу пайдалуу болорун айгинеледи. Администрация башчысы Жошua Болтен президент Буштун жетекчилиги менен өкмөттүн жаңы администрациянын муктаждыктарын аныктоо жана канааттандыруу иш-аракеттерин башкарды. Барак Обама бийликти өткөрүп алуу механизмдин иштеп чыгуу жана ишке ашыруу менен, андан кийин бийликти өткөрүп алуу командасын калыс адамга жетектөө менен бул процесске өз салымын кошту. 11-сентябрдан кийинки коопсуздук маселеси бийликтин так жана натыйжалуу өтүшүн талап кылат. Азыркы Америка президенттери даярдык иштерин шайлоодон кийинкиге калтыра албайт. Мыйзам чыгаруу, аткаруу бийлиги жана жеке аракеттери аркылуу Конгресс, Президент Буш, департаменттер менен мекемелердин жетекчилери – бардыгы кийинки президент менен анын командасын бийлик жоопкерчилигине даярдоо үчүн жигердүү иштешти.

Бул макалада айтылган ойлор сөзсүз эле АКШ өкмөтүнүн көз карашын же саясатын чагылдырбайт.

Элдин каалоосун аткаруу

© AP Images

Түштүк Африка Республикасынын президенти Фредерик Виллем де Клерк (солдо) менен Африка улуттук конгрессинин (АУК) төрагасынын орун басары Нельсон Мандела АУК менен Түштүк Африка өкмөтүнүн сүйлөшүүлөрү алдында. Кейптаун, 2-май, 1990-жыл.

Фредерик Виллем де Клерк жана Нельсон Мандела, сыягы, соңку мезгилдеги эң оор өткөөл мезгилди ийгиликтүү өткөрүштү. Түштүк Африкадагы апартеиддик режимдин президенти болсо да де Клерк отуз жыл түрмөгө камалган 71 жаштагы Манделаны бошотту. Андан кийинки сүйлөшүүлөр түштүк африкалык негрлердин башкаруу иштерине жана адилет шайлоолорго катышуусун камсыз кылып, алар демократиялык мыйзамдуу коргоого таяна ала тургандыгына, ал турсун бийликке да укугу бар экенине актарды ынандырды.

© AP Images

Чех диссиденти жана драматургу Вацлав Гавел саясий партиялар менен оппозициялык топтордун тегерек үстөлдөгү талкуусунда жаңы өкмөттү түзүү жөнүндө сүйлөп жатат. Прага, 8-декабрь, 1989-жыл.

1989-жылкы «баркыт революцияны» (Чехословакиядагы коммунисттик режимдин күч колдонулбай кулашы) режимге каршы «самиздат» чыгармаларды жазып жүргөн диссиденттик топтор жетектешкен. Коммунисттер тарабынан бир нече жыл түрмөгө камалган Вацлав Гавел согуштан кийинки биринчи адилет шайлоодо 1990-жылы Чехословакиянын президенти болуп шайланган. 1993-жылы Чехословакия тынчтык жолу менен Чех Республикасы жана Словакия болуп экиге бөлүнгөндөн кийин ал Чех Республикасынын биринчи президенти болгон.

«Батыш журналисттери адатта бизге мындай дешчү: силер болгону бири бириңер менен согушкан интеллектуалдардын кичинекей тобусуңар, силердин артыңарда жумушчулар жок, силерди миллиондогон эл да колдобойт, силер болгону кирпич дубалды сүзөсүңөр. Мен адатта аларга мындай деп жооп берчүмүн: тоталитардык системада биз төмөн жакта эмне болуп жатканын эч качан айта албайбыз, анткени аны далилдөө мүмкүн эмес. Бизде пикир сурамжылоо, же болбосо эркин жалпыга маалымдоо каражаттары деген жок, бирок биз коомдук аң-сезимде өзгөрүүлөр болуп жатканын билебиз. Мен дайыма эле мындай боло бербесин, эртедир-кечтир бир нерсе болорун барган сайын даана сезе баштадым, анткени бардыгынан жарака кете баштады. Күтүүсүз окуядан улам чоң өзгөрүүлөр болушу бышык. Бир тоголок кар дүңгүрөгөн көчкүгө айланышы мүмкүн».

– Вацлав Гавелдин «баркыт революцияга» алып келген шарттар жөнүндө 2008-жылы Салондо Адам Мичникке берген интервьюсунан.

Image by © Witold Rozmyslowicz/epa/Corbis

10-март, 1981-жыл, Варшава, Мазовицки, Польша: «Тилектештик» кыймылынын лидери Лех Валенса (оңдо) польшалык министр Войцех Ярузельский менен жолугушууда.

Жарандык коом күчтүүрөөк болуп чыкты: Лех Валенса, Гданьскидеги (Польша) Ленин кеме куруучу заводунун инженер-электриги, 1980-жылы башкалар менен бирге социалисттик блоктогу алгачкы көз карандысыз профсоюздук уюм «Тилектешти» түзгөн. Уюмдун күчү менен таасири арткан соң генерал Войцех Ярузельский жетектеген Польшанын аскердик режими согуштук абал жарыялаган. Ошондо да польшалыктар уюмду колдоп, ал коомдук кыймыл катары сакталып калган. 1989-жылы режим жарым-жартылай эркин шайлоо өткөргөн. 1990-жылы Валенса Польшанын президенти болуп шайланган.

© AP Images/Manish Swarup

2006-жылы демократ активисттер жалпы иш таштоо уюштуруп, король Гйанендраны каардуу бийлигинен ажыраткандан бери Непал эркин. Жаңы конституция боюнча монархия жоюлуп, парламенттик республика орноду, ошентип 2008-жылкы салыштырмалуу эркин жана адилет шайлоого жол ачылды. Шайлоодо зордук-зомбулуктар болуп, журналисттер дагы эле кол салууга дуушар болуп жатканы менен мыйзам үстөмдүк кыла баштады.

Непалдык жарандар 2006-жылы Катмандуда (Непал) 150 000 адам катышкан нааразылык демонстрациясында король Гйанендранын билдируусүн окушууда.

© AP Images/Marco Ugarte

Мексиканын Федералдык шайлоо соту 2006-жылкы президенттик шайлоонун жыйынтыгын чыгаруу үчүн чогулду. Шайлоо абдан курч болуп, мында Улуттук аракет партиясынан (УАП) Фелипе Калдерун жана Демократиялык революция партиясынан (ДРП) Мануэл Лопес Обрадор ат салышкан. Калдерун бир аз гана добуш менен жеңип чыккан. Лопес Обрадор тартипсиздиктерге даттанып, добуштардын кайра саналышын талап кылган жана Мехикодо көп сандаган тарапкерлерин нааразылык демонстрациясына алып чыккан. Бул сот Мексиканын шайлоо маселелери боюнча эң жогорку органы болуп эсептелет жана ал ишти карап чыгып, бир аз артыкчылык менен Калдерун (35,89% же 15000284 добуш) Лопес Обрадорду (35,31% же 14756350 добуш) жеңгенин жарыялады.

Монголиянын президенттигине талапкер Элбегдорж Тсакианын тарапкерлери 2009-жылы апрелде Улан-Баторго чогулушту.

© AP Images/Batsukh

Соңунда зордук-зомбулуктар менен коштолгон 2008-жылкы парламенттик шайлоодон көп өтпөй Элбегдорж Тсакиа Монголиянын элдик революциялык партиясынын бийликте турган лидери Намбарын Энкбайарды 51,24% жана 47,44% эсебинде жеңип чыкты. Айырманын аз экенине карабастан бийликтеги президент каадасы менен жеңилгенин моюнга алды жана шайлоо нааразылыктарды пайда кылган жок.

© AP Images/D. Rentsendorj

Мурунку президент Намбарын Энкбайар (оңдо) жана Элбегдорж Тсакиа Улан-Батордогу (Монголия) Парламент үйүндө ант берүү аземинде кол кысышууда.

© AP Images/Eraldo Peres

Интернет Бразилиядагы жарандык коомдун бардык катмарларын тейлейт. Мында жергиликтүү кайапо уруусунун активисти 2009-жылкы ачык сот учурунда алып жүрмө компьютерин колдонууда. Амазонканын тропикалык токоюнун жашоочулары Бразилия өкмөтүнүн Хингу дарыясына чоң плотина куруу чечимине нааразы болушкан.

© Kwaku Sakyi-Addo/Reuters/Corbis

Гананын эң соңку үч президентинин сүрөтү (солдон оңго карай): азыркы президент Жон Агта Милс, Жерри Роулингс (1993-2001) жана Жон Куфор (2001-2009).

Гананын 2009-жылкы парламенттик жана президенттик шайлоолору бийликтин демократиялык таризде тынч өтүүсү менен аяктады. Англиядан көз карандысыз болгондон тартып 1996-жылга чейин Гананын саясатында мамлекеттик төңкөрүштөр жана шайлоону бурмалоолор үстөмдүк кылып келген. Кийинки учурларда айрым зордук-зомбулуктарды, шайлоодогу тартип бузууларды эске албаганда шайлоолор эркин жана адилет өтө баштады. Ганада сөз, дин, чогулуш эркиндиктери жана башка негизги адам укуктары сакталат.

© AP Images/Martin Mejia, File

2003-жылдын август айы: Перунун Акыйкаттык жана жөнгө салуу комиссиясы президент Алехандро Толедого өз билдирүүсүн берүүдө. Жамаат лидерлеринен, окутуучулардан, журналисттерден жана башкалардан турган бул комиссия «Жарык жол» уюму, Тупак Амару революциялык кыймылынын козголоңчу топтору жана перулук милитаристтер тарабынан жасалган адам өлтүрүү, уурдоо жана башка адам укуктарын бузуулардын күнөөкөрлөрүн аныктоо максатында түзүлгөн.

Герберт Гуверден Франклин Рузвельтке: Кризис учурундагы бийликтин өтүшү

Дональд Ритчи

© AP Images

4-март, 1933-жыл: АКШ президенти Герберт Гувер жана жаңы шайланган президент Франклин Рузвельт Ак үйдүн алдында учурашууда. Конституциялык ондоо инаугурацияны эки ай мурункуга, 20-январга жылдырууга мүмкүнчүлүк берди.

Дональд Ритчи - АКШ Сенатынын тарыхчысы жана бир нече китептердин автору. Алардын арасында кийинки мезгилдерде жарык көргөн «Франклин Рузвельттин шайланышы: 1932-жылкы жаңы мамиле кампаниясы» (Electing FDR: The New Deal Campaign of 1932) (2007) жана Вашингтондон билдирүү: Вашингтондун журналисттик корпусунун тарыхы (Reporting from Washington: The History of the Washington Press Corps) (2005) да бар.

Депрессия мезгилиндеги президенттик кызматтын Герберт Гуверден Франклин Рузвельтке өтүшү саясий жактан өтө кыйын өткөөл мезгилдердин бири болгон, бирок ал тынч өтүп, анын сабактары АКШнын кийинки президенттик өткөөл мезгилдерине таасирин тийгизди.

Демократияны катуу жана олуттуу сыноого дуушар кылган Улуу депрессия сыяктуу учурлар аз эле. Айрым демократиялык өлкөлөр бул сыноого туруштук бере алышкан жок. Германияда эл жактырбаган Веймар Республикасы нацисттик тиранияга орун бошотуп берди. Андан эки ай өтпөй эле АКШ президенттиги Герберт Гуверден Франклин Рузвельтке өттү. Американын өткөөл мезгилдеринин эч бири мындай оор жагдайда өткөн эмес. Америкалык демократия бул сыноого туруштук бере алды.

1929-жылкы биржа кризисинен кийин Улуу депрессияга тушуккан АКШ экономикасы 1932-жылкы президенттик шайлоо кампаниясынын учурунда жана ал бүтөрү менен өтө начарлап кеткен. Шайлоодон кийинки кышта миңдеген банктар банкрот болуп, бизнес токтоп, мамлекеттеги жумушчу күчтүн төрттөн бири жумушсуз калды. Шайлоочулар ушундай тагдырга тушукканы үчүн президент Гуверди күнөөлөп, анын атаандашы тарапка өтүштү. Өткөөл мезгилдин жарымын кыскарта турган конституция-

лык оңдоо күтүлүп жатса да, учурдагы система жаңы президенттин инаугурациясына чейин дагы төрт ай күтүүнү талап кылды.

Ошол узак мезгилдин ичинде президент Гувер тынчсыздандырган экономикалык жагдайды талкуулоо үчүн өз мураскорун Ак үйгө чакырды. Рузвельт буга макул болуп, өз инаугурациясына чейин Гувер менен үч жолу жекече жолугушту. Бирок бул эки президенттин кризистен чыгуу боюнча пикирлери таптакыр эки башка эле. Гувер депрессияга каршы айрым чыгармачыл мүнөздөгү программаларды колдогону менен жумушсуздарга өкмөттүн тикелей жардам беришине таптакыр каршы болчу. Ал эми Франклин Рузвельт америкалыктарга «жаңыча мамилени» убада кылып, экономикалык кризистен чыгуу жана коопсуз коомду түзүү үчүн тажрыйбаларга таянуу ыкмасы менен иштөөгө убада берген. Гувер шайлоочуларга бул эки адамдын эмес, эки башкаруу философиясынын кампаниясы экендигин айтып: «Рузвельттин өкмөттүн чечимдерине таянышы бир кыркалыкка алып келет» деп эскерткен.

Жолугушуулар учурунда Гувер өзү менен шайлоо кампаниясында ат салышып, жеңип чыккан Рузвельтти өз администрациясынын экономикалык саясатына ынандырууга аракет кылды. Рузвельт белгилүү бир саясатка макул болуу үчүн эмес, иликтеп таразалап көрүү үчүн келгенин айтты. Ал расмий түрдө бийликти өткөрүп алганга чейин өкмөттүн иш-аракети үчүн жооп берүүгө акым жок деген. Банк кризиси күчөгөндүктөн, Гувердин бийликтеги акыркы күнүндө экөө кайрадан жолугушкан. АКШ банктарынын баарын жабуу жөнүндө биргелешкен билдирүү жарыялайлы деген Гувердин сунушуна Рузвельт макул болгон эмес. Гувер мындай билдирүүнү өзү деле жарыялай алмак, бирок саясий кампанияда жеңилип, кадыры кете түшкөн ал буга барган жок. Франклин

Рузвельт өзү президент болуп олтура турган кийинки күндү күттү. Рузвельттин ою боюнча, Гувердин бул сунушу жаңы администрациянын башкача иштөө планын аңдоого тоскоол болмок.

Рузвельт ошол эле учурда Гувердин Каржы министрлигиндеги жетекчилердин кызмат ордунда калып, жаңы администрация үчүн өзгөчө банк жөнүндө мыйзам долбоорун иштеп чыгуу тууралуу сунушун кабыл алды. Бул план боюнча, Рузвельт банк каникулун жарыялап, бардык банктарды жапмак жана өкмөт тарабынан бухгалтериялык документтери текшерилгенден кийин төлөмгө жарамдуулары кайра ачылмак. Гувердин чечкинсиздиги мураскорунун президенттиги триумф менен башталышына өбөлгө болгон. Рузвельттин тарапкерлери банк каникулун депрессиядагы кескин бурулуш деп аташты. Банктардын бакыбат жагдайда кайрадан ачылышы коомчулуктун ишенимин кайра жандандырган.

Гувер менен Рузвельттин ортосундагы өткөөл мезгил тынч өткөнү менен натыйжалуу болгон эмес. Адистер Гувер Рузвельттен өтө эле көп нерсени талап кылган, Рузвельт болсо биргелешип иштөөгө макул болгон эмес деп, экөөнү тең күнөөлөшөт. Ошол мезгилдин сабактары 2009-жылкы Жорж Буш менен Барак Обаманын мезгилине чейинки бардык президенттик өткөөл мезгилдерге кандайдыр бир деңгээлде таасирин тийгизди. Азыркы учурда бийликтен кетип бараткан президенттер бийликтин өз мураскоруна жеңил өтүшүнө өбөлгө түзүшүп, жардам беришип, сунуштарын айтышканы менен анын келечектеги иш багытын өзгөртүүгө аракет кылышпайт. ■

Бул макалада айтылган ойлор сөзсүз эле АКШ өкмөтүнүн көз карашын же саясатын чагылдырбайт.

Сиз билесизби?

«Orkut» коомдук тармагын колдонуучулардын саны: 100 миллиондон ашуун
«Orkutка» эң көп кирген мамлекеттер: 1) Бразилия, 2) Индия
Нельсон Манделанын камактагы жылы: 44; түрмөдөн чыккандагы жашы: 71
Нельсон Манделанын Түштүк Африканын президенти болгондогу жашы: 75
Кайра шайланам деп жеңилип калган биринчи АКШ президенти: Жон Адамс (1800-ж.)
Адамстын тарапкерлери анын атаандашы Томас Жефферсонду салыштырган Римдин тиран императорлору: Тибериус, Неро, Калигула
АКШнын жаңы президенти дайындай турган кызмат ордунун саны: 7000ге жакын
Уинстон Черчиллдин шайлоодо жеңилиши менен премьер-министрликтен кетишинин ортосундагы күндөрдүн саны: 1
АКШ президенти Герберт Гувердин шайлоодо жеңилиши менен Франклин Рузвельт ант бергенден кийин Ак үйдөн кетишинин ортосундагы күндөрдүн саны: 116

Жарым-жартылай эркин шайлоо Польшаны кандайча өзгөрттү?

Анна Гусарска

Коммунисттик Польшадагы алгачкы жарым-жартылай эркин шайлоодо «Тилектештикти» колдоого чакырган плакат. Мында Голливуддун 1959-жылкы «Чак түш» фильминдеги киножылдызы Гари Купердин сүрөтү тартылган. Поляк тилиндеги текст: «Чак түш: 4-июнь, 1989-ж.» Мэриленд университетинин белеги

Анна Гусарска – котормочу, журналист жана гуманитардык кызматкер. Ал «Нью Йоркер» журналынын өз кабарчысы болуп, белгилүү газета-журналдар, анын ичинде «Вашингтон пост», «Ньюсуик», «Интернешнл геральд трибюн», «Уол стрит жоурнал», «Гардиан» (Англия) жана «Слейт» үчүн дүйнө жүзүндөгү негизги чыргатак зоналарынан кабар жиберип турган.

Польшанын 1989-жылкы шайлоосу кантип демократиялык башкарууга айланганы жөнүндөгү бул жеке баянда келишим боюнча жарым-жартылай эркин жана адилет шайлоо болгон күндө да чечкиндүү жарандык коомдун таасири күчтүү болору сүрөттөлөт.

1952-жылкы «Чак түш» фильминдеги Голливуддун жылдызы Гари Купердин атактуу сүрөтү 1989-жылы июнь айындагы Польша шайлоосунда пайдаланылган жана баарынан кызыгы анын төшүндө «Тилектештик» белгиси бар эле. Бирок Польшанын коммунисттик режимин жеңген баатыр зөөкүрлөрдү өлтүргөн шаар шерифи эмес, жарандык коом уюмдары эле. Мында алардын көп жылдык эмгеги өз жемишин берди. Бул иш 1975-жылы, интеллектуалдар иш таштоого чыккан жумушчуларды жактап, Жумушчуларды коргоо комитетин (КОР) түзгөндө башталган эле.

КОР польшалык жумушчуларды өз укуктары менен тааныштырып, машыктырып, даярдады. 1980-жылы Гданскидеги кеме куруучу заводдо иш таштоо болгондо, алар советтик системадагы алгачкы эркин профсоюздук уюм болгон «Тилектештикти» түзүүнү талап кылып чыгышты. Коммунисттик режим польшалык жарандык коомдун дээрлик баарын дайыма басып тургандыктан, «Тилектештик» көптөгөн жарандык коом кыймылдары баш калкалай турган уюм катары түзүлгөн. Режим «Тилектештикти» тегерек үстөл талкуусуна тартуу зарыл деп эсептеген. Келишим түзүлүп, натыйжада жарым-жартылай эркин парламенттик шайлоо өткөрүлүп, режим төмөнкү палатадагы орундардын 65 процентин өзүнө калтырган.

Он миллион мүчөсү (Польша калкынын дээрлик үчтөн бири) бар «Тилектештик», балким, дүйнө тарыхындагы эң популярдуу кыймылдардын бири эле, бирок шайлоо жыйынтыгы кандай болорун алдын ала айтыш да кыйын болчу, анткени ишенсе боло турган пикир сурамжылоо өткөрүлгөн эмес.

Мен анда оппозициянын, тактап айтканда «Тилектештиктин» «Газета выбора», же «Шайлоо гезити» деп таамай аталган гезитинде иштешчүмүн. Шайлоо күнү, 1989-жылдын 4-июнунда «Тилектештиктин» жеңиштен үмүтү анчалык жок болчу. Бирок биз добуш берүүдөгү салгылашууга мыкты даярданган элек.

Коммунисттер өз элин ондогон жылдар бою алдап келгендиктен, алар бул шайлоодо да ошондой кылат деп күткөнбүз. Ондогон жылдар бою жарандык коомдо «Көчмө

университет» сыяктуу бейформал коомдук топтор, жашыруун басмаканалар, чиркөөлөрдө оюн койгон театралдык топтор, режимдин саясатына каршы болгон социологдордун же экономисттердин топтору бар эле. Жашыруун билим берүү, китептер, маданий окуялар, социологиялык изилдөөлөр жана экономиканы өнүктүрүү боюнча сунуштар аркылуу бул топтор бүтүндөй бир параллелдүү коомчулуктун даярдалышына өбөлгө түзүшкөн. Ошентип, жарандык коом бул жарым-жартылай эркин шайлоого даяр болуп калган эле. Эч кандай өкмөттүк эмес уюмдар жок болгону менен «Польшада өкмөттүк эмес уюмдар – коммунист башкаруучулар» деген тамаша сөз бар эле.

Шайлоо ураандарынын баары позитивдүү мүнөздө болчу, анткени жарандык коом өзүнүн бийиктигин далилдемек эле, анан калса коммунисттерге болгон жек көрүү күчөтүүгө муктаж эмес болчу. Эң атактуу нерсе «Польша – Польша болушу керек» (башкача айтканда, СССРди коштоочу өлкө эмес) деген ыр жана, албетте, туу менен кошо кылкылдап бараткан өзгөчө тамгалар менен жазылган «Тилектештик» деген сөз эле.

Жарандык коомдун мамлекеттик телекөрсөтүүдөгү убактысы чектелүү болду, ал эми бийлик «Тилектештиктин» аз сандагы жарнамаларын атайын булгап, шайлоочуларды адаштырып, добуш берейин дегендерин башкага добуш бердирүүгө аракет кылды. Биз муну алдын ала билип, атайын эскертүү тараттык: «Эгер сиз «Тилектештик» менен болсоңуз, баарын коюп, буларга добуш бериңиз» – анан биздин талапкерлердин аттары кетчү. Бийлик биздин талапкерлер менен фамилиялаш кишилерди таап, ошол эле орундарга коммунист талапкер катары коё бергенде бир аң-таң калдык.

Биз коммунисттер ышлас оюнун башташат деп күткөнбүз, ошондуктан коммунисттер электр жарыгын өчүрүп туруп, шайлоо кутуларын толтуруп

жиберишпесин деп, «Тилектештиктин» байкоочуларына фонарь алып алгыла, кызматкерлер калем жетишпей жатат деп шылтоо кылып, ошонун айынан эл добуш бере албай калышы мүмкүн деп кошумча калем алып алгыла деп кеңеш бердик.

Менин ролум кичинекей болгону менен таасирдүү болчу: «туалетке кеткендердин ордуна отуруп турчумун». Биз шайлоо округундагы бардык участкаторду кыдырып, «Тилектештиктин» байкоочуларынын туалетке барып келишине мүмкүнчүлүк берчүбүз. Ошентип, байкоочулар жок боло калганда бийликтин шайлоо кутуларын толтуруп жиберишине жол берген жокпуз. Бул коммунисттердин бизди мурункудай алдоосуна жол бербөөгө кошулган кичинекей салым болчу, мен буга абдан сыймыктанам.

«Тилектештиктин» жеңишинен кийин коммунисттик партия начарлап, тез эле демократиялык реформалар башталды. Ички иштер министрлигинин репрессиялык бөлүмдөрү («интеллектуалдарга каршы күрөшүү», «чиркөөлөргө каршы күрөшүү», «профсоюздарга каршы күрөшүү», «ээнбаш дыйкандарга каршы күрөшүү») жоюлуп, 1990-жылдын жазындагы жергиликтүү шайлоолор эркин жана адилет өттү. Ошол жылдын аягында «Тилектештиктин» лидери Лех Валенса (интеллектуалдар менен кызматташып, чиркөөнүн колдоосуна ээ болгон, профсоюзду жетектеп, ээнбаш дыйкандар менен биргелешип иштеген киши) Польша эли тарабынан президент болуп шайланды.

Бирок, мен үчүн 1989-жылдын июну кескин бурулуш болуп кала берди. Ошондо «Тилектештик» бирөөнөн башка бардык орунду алды деп жарыяланып, теңтайлашканга мүмкүнчүлүк түзүлдү. Мунун себебин мен билем, анткени бүткүл коом жарандык коомго айланды. ■

Бул макалада айтылган ойлор сөзсүз эле АКШ өкмөтүнүн көз карашын же саясатын чагылдырбайт.

Авторитардык бийликтен Европа Биримдигинин мүчөлүгүнө: Румыния жана Молдова

Григори Поп-Элечес

© AP Images

2006-жылдын декабрь айында Бухаресттеги (Румыния) туу тигүүчү цехте тигүүчү аял 2007-жылдын январь айында Румыниянын Европа Биримдигине кошулушуна карата Европа Биримдиги менен Румыниянын тууларын тигип жатат.

Принстон университетинин саясат, коомдук жана эл аралык байланыштар боюнча доценти Григори Поп-Элечес Чыгыш Европа менен Латын Америкасындагы экономикалык жана саясий реформалардын ички жана тышкы динамикасын изилдейт. Бул маселелер анын «Экономикалык кризистен реформага карай: Эл аралык валюта фондунун Латын Америкасындагы жана Чыгыш Европадагы программалары» (From Economic Crisis to Reform: IMF Programs in Latin America and Eastern Europe) (Princeton University Press, 2009) аттуу китебинде каралган.

Мурунку коммунисттик системадагы эки өлкө эки башка саясий жолго түштү. Румыния демократиялык башкарууга ийгиликтүү өтүп, азыр Европа Биримдигине мүчө болуп калды. Ал эми Молдовада демократиялык процесс бир топ оор болду. Бул эки өлкөдөгү окуяларды иликтөө жарандык коом менен демократиялык институттардын жаңы шайланма бийликке чечкиндүү өтүүдөгү салымы чоң экенин айгинелейт.

Советтер Союзу менен анын Чыгыш Европадагы сателлит мамлекеттеринде коммунисттик система жоюлгандан кийин ал өлкөлөр демократиялык системаны ар түрдүү жолдор менен курушту жана алардын ийгиликтери да ар түрдүү болду. Демек, бул ар түрдүүлүктүн себептерин жана демократия өнүгө турган шарттарды изилдөө салыштырса боло турган мамлекеттер чыныгы демократиянын негизги сыноолорунун биринен – карама-каршы саясий партиялар менен лидерлер бийликти бири бирине тынч өткөрүүсүнөн кандай өткөнүн иликтөө деген сөз. Эки посткоммунисттик мамлекетти салыштыруу башка демократиялык өлкөлөр менен тыгызыраак интеграцияга жетишүү максаты менен жүргүзүлгөн жана активдүү жарандык коом тарабынан көзөмөлдөнгөн ички реформалар өлкөнүн бийликти тынч өткөрүү жөндөмүн арттырып, демократиялык башкарууну камсыз кылат деген ойго түртөт.

Шайлоо динамикасы

Молдова менен Румыниянын 1989-жылдан баштап эң соңку шайлоолорго чейинки шайлоо динамикасын салыштыруудан көп нерсени байкоого болот. Бул салыштыруу эки өлкөнүн орток маданияты менен тарыхына, ошондой эле посткоммунисттик өткөөл мезгилдин башталышында бул эки мамлекет коомдук-экономикалык өнүгүүнүн бирдей баскычында болгондугуна негизделет. Мындан тышкары, бул эки өлкөнүн басып өткөн жолдору да (бери болгондо жалпы жонунан) окшош десе болот: экөөндө тең 1990-жылдардын башында өзгөргөн мурунку коммунисттер үстөмдүк кылып, кийинчерээк алгач Румынияда (1996-ж.), анан Молдовада (1998-ж.) борборчул-оңчул коалицияларга орун бошотушкан. Алардын бул жеңиши эки өлкөнүн демократиялык өнүгүүсүндө кескин бурулуш болгону менен эйфория узакка созулган жок, анткени борборчул-оңчул коалициялар экономикалык терең кризистер менен саясий чыр-чатактардан улам начарлаган эле. Алар эки өлкөдө тең 2000-2001-жылдары оор жеңилүүгө учурады.

Бирок ушул жерге келгенде параллелдер аяктайт. Румынияда өзгөргөн мурунку коммунисттик партия экономикалык жана саясий реформаларды улантып, европалык интеграцияга карай олуттуу түрдө илгерилөө менен Европа Биримдигине мүчө болууга жетишти. Молдова болсо өзгөрүлбөгөн коммунисттер демократиялык шайлоо аркылуу бийликке келген биринчи европалык мамлекет болуп калды. Молдовалык коммунисттер өздөрүнүн мурунку антирыноктук жана антиимперилисттик риторикасын азайтышканы менен алардын сегиз жылдык бийлиги демократиялык эркиндиктердин олуттуу түрдө бузулушу менен белгилүү болду. Эл аралык коомчулуктун ишеними жана ички жарандык коом топторунун талаптары, тескерисинче, Румыниянын шайлоодон кийинки өткөөл мезгилден жакшы башкарууга өтүшүндөгү чоң ийгиликтерине өбөлгө болду.

Бийликти өткөрүүлөр

2009-жылы абдан курч өтүп, атаандаштар куйрук улаш келген шайлоолордун учурунда эки өлкөнүн ортосундагы ажырым даана көрүндү. Эки учурда тең (2009-жылы апрелдеги Молдованын парламенттик шайлоосу жана 2009-жылдын ноябрь-декабрындагы Румыниянын президенттик шайлоосу) жеңилген тарап бурмалоолордун болгонун айтып чыкканы менен натыйжалары ар башка болду.

Молдовадагы (бери болгондо чет элдик байкоочулар тарабынан жарым-жартылай ырасталган) бурмалоо болду деген айыптоолор массалык саясий нааразылыктарды пайда кылып, Кишинёвдогу зордук-зомбулуктарга алып келди, ошентип анын аягы парламент имаратынын жана президенттик дворецтин талкаланышы менен бүттү. Молдованын негизги саясий партияларынын жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын реакциялары Молдова саясаты менен коомунун ортосунда терең ажырым бар экенин көрсөттү. Президент Владимир Воронин жана мамлекеттик жалпыга маалымдоо каражаттары оппозициялык партияларды жана зордук-зомбулуктарды уюштурду деп эсептелген «криминалдык топторду» колдоду деп Румыниянын өкмөтүн айыпташты. Молдованын оппозициясы жана аны менен кошо жарандык коомдун көпчүлүгү, менчик жалпыга маалымдоо каражаттарынын бир бөлүгү нааразылыктар антикоммунисттик маанайдагы батышчыл жаштардын, өзгөчө студенттердин айласыздыгынан келип чыкты дешти. Мындан тышкары, алар зордук-зомбулуктарды режимдин кишилерин нааразылыктарды мыйзамсыздаштырып, диктатураны калыбына келтирүүгө жол ачуу үчүн атайын башташты деп билдиришти. Бийликтин олдоксон аракетин жүздөгөн камакка алууларга жана кеңири жайылган полициялык зордук-зомбулуктарга алып келди. Акырында бийлик жаңы шайлоого макул болду, ал оппозициянын болор-болбос жеңиши менен бүтсө да, коммунисттик партиянын бийлиги келечекте бийликтин тынч өтүшүн камсыз кыла турган экономикалык жана саясий либерализацияга бут тосууда.

Румынияда, тескерисинче, шайлоонун талаш-тартышы добуштардын бир бөлүгүн кайра саноо аркылуу тынч чечилди. Жеңилген талашкер Мирсе Геоана президенттик таймаштын адилеттигин парламенттик иликтөө аркылуу текшерүүгө убада бергени менен жеңилгенин моюнга алып, атаандашын куттуктады. Шайлоо жыйынтыгы бир аз гана нааразылыктарды пайда кылып, эч кандай зордук-зомбулуктарды туудурбаганы Румыниянын саясий элитасынын өз кызыкчылыктарын өлкөнүн (али тороло элек) демократиялык институттарынын чегинде коргоого даяр экендиги менен түшүндүрүлөт.

Шайлоодон кийинки зордук-зомбулуктар эмне үчүн Молдовада Румынияга караганда көбүрөөк болгонун бири бирине байланышы бар бир нече фактор менен түшүндүрүүгө болот. Биринчиден, Румыниянын Европа Биримдигине мүчө болууга арыз бериши жана андан кийин ийгиликтүү түрдө мүчө

болуп өтүшү негизги саясий оюнчулардын бардыгын демократиялык стандарттарды кабыл алууга мажбур кылды. 1993-жылы Копенгагендеги Европалык Кеңеш Европа Биримдигинин мүчөлүгүнө талапкер мамлекеттер «демократияга, мыйзам үстөмдүгүнө, адам укуктарына жана азчылыктарды сыйлоо менен коргоого кепил болуучу институттардын туруктуулугуна» жетишүүгө тийиш деген шарт койгон. Румыниялыктардын басымдуу көпчүлүгү мүчөлүктү колдогондуктан, бир катар маанилүү реформалар жүрдү. Бул реформалар мурунку коммунисттердин мыйзамдарды өз кызыкчылыктарына жараша кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн бир топ чектеди, ошентип алардын 1996-жылкы шайлоодо жеңилгенден кийин бийликти тынч өткөрүп бериши да ушуну менен түшүндүрүлөт.

Молдова 2005-жылдан кийин Европа Биримдиги менен кызматташуусун күчөткөнү менен өкмөтүн саясий, экономикалык жана институттук реформаларды жүргүзүү боюнча формалдуу милдеттенмелери эч кандай натыйжаларды берген жок. Жаңы бийлик учурунда реформалар тездегенсигени менен өлкө Батышка жакындаоо аракеттеринде дагы эле Россиянын каршылыгына учуроодо. Мындан тышкары, анын жарандык коом институттары Румыниядагыдай жакшы тамыр жая албай жатат, анткени Молдова соңку он жылдын ичинде массалык эмиграциядан бир топ жабыр тартып калды. Экинчиден, эл аралык жана жарандык коом кысымдарынын айкалышуусу мурунку Румыния коммунисттеринин Социал-демократиялык партиясынын (СДП) бара-бара, бирок олуттуу түрдө өзгөрүүсүнө алып келсе, Молдованын коммунисттери советтик өтмүшүнөн али биротоло кол үзө элек. Реформанын жетишсиздигинен улам коммунисттер менен антикоммунисттик оппозициянын ортосундагы партиялык ажырымдар тереңдеп, саясий биримдиктер менен компромисстердин мүмкүнчүлүгү Румыниядагыга караганда алда канча чектелип калды.

Акырында, маалымат булактарынын кыйла ар түрдүүлүгүнөн жана мамлекеттин маалымат каражаттарын азыраак көзөмөлдөөсүнөн улам көз карандысыз жалпыга маалымдоо каражаттарынын өнүгүүсү Румынияда Молдовага караганда эртерээк башталды. Натыйжада саясий маалыматтардын таралышы Румынияда бир топ тең салмактуурак болду. Бул өз кезегинде маалыматты чыр-чатак чыгаруу каражаты катары пайдалануу мүмкүнчүлүгүн чектеди.

Жаңы куралдар

Келечекте азыркы коммуникациялык технологиялар эки өлкөдөгү жарандык коомдорду чыңдай тургандыгы шексиз. «Twitter», «Facebook» жана SMS (Short Message Service) 2009-жылкы парламенттик шайлоо учурунда молдовалык нааразы болгондордун кыска убакыттын ичиндеги координациясына жана мобилизациясына көмөкчү болду. Ал турсун Батыштын жалпыга маалымдоо каражаттары Молдовадагы бул окуяларды «Twitter революциясы» деп атады. Ушул сыяктуу эле Румынияда коомдук маалымат каражаттарынын басымдуу көпчүлүгү президент Траян Басескуну колдогон диаспора шайлоочуларына таасир берип, алар шайлоодо чечүүчү роль ойноду.

Бул жаңы каражаттардын келечеги али бүдөмүк болгону менен, сыягы, жарандык коом топтору үчүн алардын мааниси өсө берет. Демократиялык шайлоолордун натыйжалары жана аларды чагылдыруу эркиндиги 21-кылымдагы демократия баянынын маанилүү бөлүгү болору бышык. ■

Бул макалада айтылган ойлор сөзсүз эле АКШ өкмөтүнүн көз карашын же саясатын чагылдырбайт.

© AP Images/John McCornico

«Бурмалоого жол бербейбиз»: Молдовалык кыз 2009-жылдын июль айындагы парламенттик шайлоонун алдында Кишинёвдогу шайлоо комиссиясынын штабынын алдында турат.

Кечиккен «Сербия күзү»: демократияны варварча куруунун сабагы

Зоран Киржакович

© AP Images/Darko Vojinovic

2001-жылдын март айы: Плакаттар Югославиянын мурунку президенти Слободан Милошевичти камакка алууга чакырып турат. Анын сүрөтүнүн жанында «Качан?» деген суроо бар.

Зоран Киржакович Белграддагы (Сербия) жалпыга маалымдоо каражаттары жана коммуникация факультетинде журналистика боюнча лекция окуйт. Ал «Ньюсуик» жана «Лос Анжелес таймс» үчүн мурунку Югославия демократияга өтүп жаткан жана андан кийинки учурларда кабар жазып турган.

Ар бир өлкөнүн саясий чындыктары ар кандай болот. Мында «Сербия күзүнүн баяндоочусу» автократ Слободан Милошевич демократиянын жеңишин адегенде өкмөттүк эмес уюмдар жана жарандык коомдун башка институттары үчүн эмес, катаал саясат үчүн пайдаланганын баяндайт.

Күз сербиялык лидерлер үчүн жылдын опурталдуу мезгили болуп эсептелет. Балкандын сөөк какшаткан суугуна дуушар болуп, жеке жана экономикалык кыйынчылыктарга кабылган сербдер адатта өзгөрүүлөрдү күтүшөт. 1987-жылдын сентябрь айынын соңку күндөрүндө Слободан Милошевич өзүнүн устаты Иван Стамболичти бийликтен сүрүп чыгарып, Балкан тарыхынын багытын өзгөрттү. Күзгү нааразылыктарды жана жазгы үмүттүлөктөрдү эске алуу менен Милошевич өзүнүн он жылга созулган бийлигинин учурунда адатта шайлоону оппозициянын нааразылыгын аяз басып кете турган кышка койчу. Ал акырында шайлоону уттурду, бирок буга Батыш каржылаган өкмөттүк эмес уюмдардын же көз карандысыз профсоюздук уюмдардын азыраак болбосо, тиешеси жок болчу. Мунун ордуна Милошевичтин негизги өч алуучулары саясатчылардын күтүүсүз коалициясы жана студенттердин кыймылы болду.

Милошевич шайлоону кышка эмес, күзгө, 2000-жылдын 24-сентябрына койгондо бардыгы абдан таң калды. Жыйынтык Милошевич каалагандай болгон жок. Ал биринчи раунддан кийин Вожислав Коштуницаны жаңы президент деп жарыялоонун ордуна Сербиянын шайлоо комиссиясын жана Жогорку Сотту мажбурлоо менен шайлоо жыйынтыгын бурмалоого аракет кылды. Анын бул аракети бүтүндөй Сербияда, ал турсун Милошевичтин таянычы деп эсептелген аймактарда да массалык нааразылыктар менен демонстрацияларды пайда кылды. Көпчүлүк чоң шаарлардын негизги көчөлөрү жабылып, көп күн бою таштандылар алынбай, оппозициянын тарапкерлери күн сайын нааразылык жүрүштөрүн уюштуруп жатышты. Толкундоолор өлкөнүн көпчүлүк бөлүгүн каптап, көп учурда аталып жүргөндөй «5-октябрдагы төңкөрүш», же жөн эле «революция» менен аяктады. Бул окуялардан улам эки сабак алса болот. Биринчиси – эркин жана адилет болбогон күндө да шайлоо автократтар үчүн коркунучтуу болушу мүмкүн. Экинчиси – «калыптанган» жарандык коом уюмдары дайым эле автократиялык режимди кулатуу үчүн мыкты катализатор боло бербейт.

Инсандар менен топторду ылгоонун натыйжасында көптөн күткөн өзгөрүүнү камсыз кылат деп күткөн киши сентябрдагы шайлоодо Милошевичти жеңип чыккан Коштуница болду. Милошевич сыяктуу өтө улутчул маанайдагы Коштуница Милошевичтен тажаган серб шайлоочуларын өзүнө тартты. Ал Батыштын баалуулуктары менен идеяларын кабыл алган жок. Милошевичтин жаалданган пропагандалык машинасынан кийин сылык-сышаа сүйлөгөн Коштуница көңүлдү анча деле бура алган жок.

Бийликтегилердин аракети режимдин коркунучтуу оппоненти жана Коштуницанын аргасыздан өнөк болуп калган атаандашы Зоран Жинжичке багытталды. Мамлекеттик жалпыга маалымдоо каражаттары аны ушунчалык шыбап жамандагандыктан, анын шайланууга эч кандай мүмкүнчүлүгү калган жок. Жинжич катаал да, жоопкерчиликсиз да эмес эле. Ал эр жүрөк, макиавеллизмди жактаган, ашкан прагматик жана дайыма түз айтып, түз жүргөн киши болчу. Ушул өзгөчөлүктөрүнөн улам ал Сербиянын келечеги кыл учунда турган ошол күз күндөрүндө керек болду.

Революциянын ийгилигинин куралы «Отпор» – бир түндүн ичинде Милошевичтин душманына айланган студенттик кыймыл

болду. «Отпор» АКШ армиясынын отставкадагы полковниги Роберт Хелвинин кеңешинен пайдаланып, Вашингтондогу Улуттук демократия фонду тарабынан каржыланып турган. Ал кадимки өкмөттүк эмес уюмдардан башкача, студенттердин көп сандаган топторунан куралып, жамаат тарабынан башкарылчу жана ушундан улам Батыш каржылаган башка сербиялык өкмөттүк эмес уюмдардан таасирдүүрөөк болуп чыкты. Белграддын түштүгүндөгү чакан шаар Лазаревацтан чыккан шахтёрлордун иш-аракети да ушундай эле маанилүү, бирок абдан таң калыштуу болду. Бир кездерде режимдин таянычы болуп келген алардын иш таштоосу шайлоо жыйынтыгы бурмаланган күндө да Милошевичтин бийлиги шайлоодон кийин жок боло тургандыгын билдирген биринчи белги эле.

Мен Милошевичтин «күнү бүткөнүн» 5-октябрда эртең менен Белграддагы нааразы болгондорду көргөндө түшүндүм. Футбол фанаттары Югославия парламентинин алдындагы чоң аянтка чогулуп жатышкан экен. Милошевич бул «футбол хулигандарынын» бүлдүргүч энергиясы менен аракетин жарым-жартылай аскердик күч катары дээрлик он жыл бою чеберчилик менен колдонуп келген. Эми алар ага каршы чыгышты. Өтө кызуу кандуу жаалданган фанаттар полиция катарын бузуп, парламент менен мамлекеттик телекөрсөтүүнүн имараттарын өрттөп, зордук-зомбулук кылганга үлгүрүштү.

Милошевичтин варвардык бийлигинин варвардык жол менен аякташы жарандык коом жок шарттарда өкмөттүк эмес уюмдарды каржылоо аркылуу демократия куруу аракети (бери болгондо, Сербиянын шарттарында) үчүн олуттуу сабак болууга тийиш. Көптөгөн жарандар реформаларды көп учурда салкын колдоп, же болбосо иш-аракети тескери натыйжа берген бул уюмдарга шектенүү менен карашат. Бүгүнкү күндө Сербиянын көптөгөн өкмөттүк эмес уюмдары кээде прогресс жагымсыз саясий келишимдерге жараша боло турган жердеги татаал жана көп учурда ыплас саясий чындыктар менен алек болуунун ордуна Батыштын колдоосунан айрылып калбоо үчүн жандалбастан лидерлер тарабынан башкарылууда. «Варвардык» компромисстер жана жагымсыз альянстар болбосо, биз дагы эле «Сербия күзүн» күтүп отура бербекпиз. ■

Бул макалада айтылган ойлор сөзсүз эле АКШ өкмөтүнүн көз карашын же саясатын чагылдырбайт.

Кошумча ресурстар

Бийликтин тынч өтүшү жөнүндөгү китептер, макалалар,
веб-сайттар жана фильмдер

Китептер жана макалалар

Burke, John P. *Presidential Transitions: From Politics to Practice*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 2000.

Campbell, Kurt M. *Difficult Transitions: Foreign Policy Troubles at the Outset of Presidential Power*. Washington, DC: Brookings Institution Press, 2008.

Clinton, W. David, and Daniel G. Lang, eds. *What Makes a Successful Transition?* Charlottesville, VA: Miller Center of Public Affairs, University of Virginia, 1993.

Corcoran, Paul E. "Presidential Concession Speeches: The Rhetoric of Defeat." *Political Communication*, vol. 11, no. 2 (April-June 1994): pp. 109-131.

Goodwin, Doris Kearns. "The Man Who Lost What He Loved." *McCall's*, vol. 120, no. 5 (February 1993): p. 102.

Halchin, L. Elaine. *Presidential Transitions: Issues Involving Outgoing and Incoming Administrations*. Washington, DC: Congressional Research Service, 2008.

<http://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL34722.pdf>

Horwitz, Paul. "Honor's Constitutional Moment: The Oath and Presidential Transitions." *Northwestern University Law Review*, vol. 103, no. 2 (2009): pp. 1067-1081.

<http://www.law.northwestern.edu/lawreview/colloquy/2008/47/LRColl2008n47Horwitz.pdf>

Huntington, Samuel P. "How Countries Democratize." *Political Science Quarterly*, vol. 124, no.1 (Spring 2009): pp. 31-71.

Jones, Charles O., ed. *Preparing to Be President: The Memos of Richard E. Neustadt*. Washington, DC: AEI Press, 2000.

Kubba, Laith. "Institutions Make the Difference." *Journal of Democracy*, vol. 19, no. 3 (June 2008): pp. 37-43.

Kumar, Martha Joynt and Terry Sullivan, eds. *The White House World: Transitions, Organization and Office Operations*. College Station, TX: A and M University Press, 2003.

Larson, Edward J. *A Magnificent Catastrophe: The Tumultuous Election of 1800, America's First Presidential Campaign*. New York, NY: Simon and Schuster, 2007.

Linz, Juan J. and Alfred Stepan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1996.

Pfiffner, James P. *The Strategic Presidency: Hitting the Ground Running*. Lawrence, KS: University of Kansas Press, 1996.

Sirianni, Carmen. *Investing in Democracy: Engaging Citizens in Collaborative Governance*. Washington, DC: Brookings Institution Press, 2009.

U.S. Congress. House Committee on Oversight and Government Reform. Subcommittee on Government Management, Organization, and Procurement. *Passing the Baton: Preparing for the Presidential Transition: Hearing Before the Subcommittee on Government Management, Organization, and Procurement of the Committee on Oversight and Government Reform, 110th Congress 2nd session, September 24, 2008*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 2009.

Веб-сайттар

Brookings Institution: Governance
<http://www.brookings.edu/governance.aspx>

In-Depth Coverage: Obama's Transition to Power

http://www.pbs.org/newshour/indepth_coverage/white_house/transition2008/